

DOĞU İLLERİNDE ASAYİŞİN SAĞLANMASINA YÖNELİK TEDBİR VE UYGULAMALAR (1934-1938)

İsmet TÜRKMEN

Doç. Dr.; Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tarih Bölümü
iturkmentug@gmail.com.tr

Özet

Asayiş, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşundan itibaren yönetici kadroların önemli bir sorun sahasını teşkil etmiştir. Bu problem; devletin egemenliğinin tesisi, can-mal güvenliğinin korunması, üretim sürekliliğinin sağlanması gibi geniş konuları da kapsamaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında kurucu kadroların bu olgunun üzerinde durmaları bu hassasiyetten de ileri gelmektedir. Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş evresinde asayiş ve iç güvenlik meseleleri, bağlantılı olduğu diğer sorunlarla da birlikte incelendiğinde, yakın dönem Türkiye tarihinin en önemli sorunlarından birisi değerlendirilmiş olacaktır. Bu süreçte, muhacir ve mültecilerin akınlar halinde sınırlara yığılmaları ve göçerlerin ülkenin her tarafına dağılıp düzensiz bir biçimde yaşamaları da gözlenmiştir. Bu sırada doğu illeri özelinde aşiret halkının dinî söylemlerle kolayca kıskırılabilmesi, sınır boylarında hangi devlete tabii olduğu belirsiz olan unsurların yaşamaları, doğu kırsalında iç güvenliğin sağlanmasını güçleştirmiştir. Jandarma teşkilatı daha Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'nin yıkıcı tesirlerini üzerinden atamadan kendisini ayaklanmaların içinde bulmuş, mevcut lojistik imkânları ve personeli en verimli şekilde kullanma yoluna gitmiştir. Doğu kırsalı özelinde, 1924 yılında başlayan ve 1938 yılı sonlarına kadar devam eden ayaklanmaların bastırılmasında ve sonuçlandırılmasında gerek seyyar gerekse sabit jandarma birlikleri etkin olarak görev almışlardır. Bu sayede jandarma teşkilatı, ülke nüfusunun büyük bir kısmının kırsalda

yaşadığı gerçeğinden hareketle, aldığı iç güvenlik tedbirleri sayesinde, “çağdaş bir ulus” yaratmak, belirtilen sorunları gidermek ve toplumu rahatlatmak da istemiştir. Bu hassasiyetler dâhilinde makalede Türkiye’de hükümetlerin asayişin sağlanması yönünde uygulamaları ele alınırken, devletin iç bünyesi, hukuku, ekonomisi, örgütleri, yönetim biçimleri ve halk-devlet ilişkileri gibi konular göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Asayiş, Milli Güvenlik, İskân, Doğu İlleri.

Abstract

Since the foundation of the State of Republic of Turkey, *asayiş* (public order) constituted an important area of problem for the administrative staff. That problem includes wide topics like the establishment of state sovereignty, protection of safety of life and property, ensuring of continuity of production. That sensitivity is the source of why the founding staff of state put emphasis on that fact in the early years of the Republic. Because of this, in the founding phase of Republic of Turkey, when the issues of public order and internal security are studied with the other related problems, one of the most important problems of recent history of Turkey will be assessed. In that period it was observed that refugees and immigrants accumulated in influx on the borders and lived in an irregular way by scattering all over the country. Meanwhile, especially in rural areas of eastern provinces, it got harder to sustain internal security because the people of tribes could easily be provoked by religious discourses and some groups whose nationality was unclear lived on border areas. The Gendarmerie found itself against insurgencies even without being able to get over the destructive effects of the First World War and National War of Independence and tried to use available logistical facilities and manpower in the most efficient way. Especially in rural areas of eastern provinces, both stationary and mobile gendarmerie units actively were assigned in suppressing and finalizing the insurgencies that started in 1924 and continued until late 1938. In this way, the gendarmerie organization wanted to create a contemporary nation, to solve the problems mentioned, to comfort the society with the measures taken and by taking into consideration of the fact that majority of the country population lived in rural areas.

Key words: *Public Order, National Security, Settlement, Eastern Provinces.*

Giriş

Bir devletin varlığı ya da devamının sağlanması '*meşruluk*' ve '*otorite*' kavramlarının içeriğine yüklenen mana kadar değer içermektedir. *Meşruiyet*; bir iktidarın kararlarının ve eylemlerinin toplum nezdinde kabul görmesini ve toplum üyelerinin bu karar ve eylemlere itaat etmesini sağlayan bir dayanaktır. Diğer bir ifade ile yönetimi kolaylaştırma, sağlamlaştırma, istikrarlı ve daha etkili kılan bir etken olarak ifade edilebilir. İktidar için meşruiyet yaşamsal değerdedir; çünkü meşruiyet hem iktidarın varlık sebebidir hem de iktidarın kendini idame ettirmesinin güvencesidir. Yönetilenler, siyasal iktidarın kendileri adına bağlayıcı kolektif kararlar almaya hakkı olduğuna dair genel bir inanç güdüyorsa, o iktidarın yönetilenler nezdinde meşru olduğunu söylemek mümkün olabilmektedir. Meşrulaştırma; toplum üyelerinin, devlete itaati ve devlete boyun eğmelerinde kendilerini sağlayacak, bir nedenlerinin bulunmasını da ifade eder. Diğer bir ifade ile meşru görülen devlete itaat bir görev sayılmaktadır.

Otorite kavramına dair ise kaynaklarda şu değerlendirmelere ulaşmak mümkündür: '*Otorite*' sözcüğünün kökeni İngilizce'deki '*author*' yani yazar kelimesinden gelmektedir. Kavram üretkenliği çağrıştıranın yanı sıra, baskıcı kişi ya da sistemi tanımlamakta da kullanılmaktadır. *Otorite* kavramının Latince'deki karşılığı olarak *auctor*'ın bir anlamı ise otoritenin yaptığı işin kalıcılığı konusunda diğer insanlara güvence verebilmesi şeklinde belirtilmiştir. Başka bir ifadeyle otorite, yaptığı iş konusunda insanlara güvence verebildiği ölçüde başarılı olabilmektedir. Otoriteyi kullanan ile otoritenin etkisindeki taraflar arasında güven duygusunda problem ortaya çıktığında, otorite yıkılabilir veya işlerliğini kaybedebilir. Bu durumu hazırlayan propagandaların etkisi büyüktür. Otoritenin etkin olması ve otoriteye dayanan kanunlara itaat edilmesi için belirli sosyolojik şartların varlığı gerekir. Otoritenin sahip olduğu temel özellik, uyulması ve itaat edilmesi gereken emir ve talimat yetkisine sahip olmasıdır. Bu yönüyle otorite kavramı, sadece cebir veya icbar anlamına gelen güç kavramından farklıdır. Sosyo-politik

açından otoriteye itaat edilmesinin neden ve gerekçesi, otoritenin meşruiyet ile donatılmış olmasıdır.

Çalışmamızın anlaşılmasını kolaylaştıracağını düşündüğümüz diğer tanımlama ise isyan kavramıdır. *İsyan* kavramı modern manası ile ülkenin ancak bir kısmında etkili olan ve genellikle ülkenin bu kısmında yeni bir anayasanın altında yeni bir devletin oluşumuyla neticelenen askerî bir güç veya ayaklanmadır. İsyan, belirli bir otoriteye karşı toplumsal bir davranışı ifade etmektedir. İsyan kavramı '*başkaldırı*' şeklinde de açıklanmaktadır. Sosyoloji Sözlüğünde ise isyan kavramı devrim kavramıyla beraber ele alınmaktadır. Sözlükte devrim/isyan kelimeleri tüm toplumsal ve siyasal düzenin genellikle şiddet içeren araçlarla alt üst edildiği ve yeni liderlerle birlikte yeni ilkeler üzerine yeniden kurulduğu, görece ender rastlanan ama tarihsel bakımdan çok büyük önem taşıyan olaylar olarak açıklanmaktadır. Sosyoloji sözlüğünde bazı yazarlarca isyanların yönetici grubun yerini başka bir yönetici grubun aldığı daha sınırlı siyasal ayaklanmaların ifade edildiği belirtilse de, siyasal devrim ile isyan arasında keskin bir ayırım yapmanın son derece zor olduğu ifade edilmektedir. *Ayaklanma* kavramı ise özetle şu şekildedir: Ülkedeki genel bir hoşnutsuzluk esnasında veya bu durumu izleyen, mantıksal bir yönü olmayan, duygusal unsurları ağır basan, kendiliğinden oluşan rastlantısal nitelikli, halkın kurulu siyasal rejime karşı başkaldırmasıdır. Dolayısıyla ayaklanmanın ortaya çıkışı önceden öngörülemez ve geniş bir belirsizliği içerir. Ayrıca başlangıçta ayaklanmalarda, ayaklanmanın elebaşı veya başları yoktur. Oluşan şartlar içerisinde elebaşılar belirir. Ayaklanma bir plan çerçevesinde oluşmaz, karşıt işlemler olarak belirirler ve bizzat kendileri içinde gereksiz, tehlikeli ve yıkıcı işlemleri de gerçekleştirebilir. İstisnai olarak aynı türden unsurlardan oluşur. Başarıya ulaşması halinde genellikle birbirinin düşmanı olan farklı fraksiyonlar bir arada bulunurlar. Başarısızlığa uğrayan ayaklanma genellikle isyan olarak nitelendirilir ve isyancılar kurulu düzeni değiştirmeye teşebbüsten

dolayı cezalandırılırlar. Uluslararası hukukta ayaklanma hakkı yoktur¹.

Eşkîya kelimesi '*şaki*' kelimesinin çoğuludur. Sözlük anlamı olarak '*bahtsız*', '*fena hareketli*', '*haylaz*', '*habîs*', '*haydut*', '*yol kesen*' manalarına gelmektedir. Osmanlı vesikalarında ise; şekavette bulunan şaki veya Eşkîya başlarına bir kişi ve onun emrinde topluluklar; "*Kut-ta-i tarik, haydud, türedi Eşkîyası, erazil*" şeklinde adlandırılmıştır. Eşkîyalığın hukuksal açıdan tanımlanması ise; mal zapt etmek, oç almak, suikastta bulunmak veya ülkenin genel güvenliğini bozmak için mesken, çiftlik, ağıl, köy, değirmen gibi mahalleri basarak ya da yakarak, tahrip ederek, adam öldürerek, yollarda kırlarda soygunculuk yaparak, adam kaldırarak ve bu fiillerden dolayı, mevkuf ve mahbus iken firar ederek, silahla dolaşmak suretiyle, emniyet ve asayiş münferid ve toplu olarak tehdit ve ihlal etmektir. Eşkîyalık bütün dünyada feodal çağın ya da o çağın uzantısının kaçınılmaz bir sonucu ve bu sistemin yarattığı bir olgudur. Eşkîyalık halkın ekonomik olarak krizde olduğu ve aşırı yoksul düştüğü dönemlerde yaygınlaşmaktadır². Hobsbawm, eşkıyaları; sosyal eşkıyalar (erdemli), ilkel direniş ya da gerilla grupları, haydutlar, çapulcular, adi hırsızlar olarak sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmada sosyal Eşkîyalığın mutlaka diğerlerinden ayrı

¹ Ülke yönetimindeki diktatörü devirmeyi amaç edinmiş olan ulusal bağımsızlık hareketleri, belirli bir etkinliği olan veya olmayan bir durum anlamını kazanır; ama meşruluğu olan bir fenomen olarak değerlendirilmez. Ancak bu nokta uluslararası hukuk açısından haksız bir olay olarak görülmeden devrimlerin kaynaklandığı ilkenin sahip olduğu anlama aynı şekilde sahip olur. Kısacası uluslararası hukuk bu sorunu çözmekte ve bu konuda tarafsız kalmaktadır. Bkz. (Taner Savaş, "Terörizm: Psikolojisi ve Hedefleri", *Terörizm İncelemeleri*, (Editör: Ümit Özdağ, O. Metin Öztürk), Ankara 2000, s. 16.)

² Türk İç Hukuku'nda terör kavramının tanımı şu şekildedir: "*Baskı, cebir ve şiddet, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, anayasada belirtilen cumhuriyetin niteliklerini siyasi, hukuki, sosyal, laik, ekonomik düzeni değiştirmek, devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devleti'nin ve Cumhuriyeti'nin varlığını tehlikeye düşürmek, devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girilecek her türlü eylemler*". Bkz. (Kamil Yüzceoral, "Terör Kavramı" *TDV*, S.17 s. 24).

olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Sosyal eşkıyalık, bir tepki ve direnç kurumu olarak kırsal kesimin, denetleyemediği merkezî otoriteye ve ona bağlı olan ya da ona dayanarak yaşayan yerel otoriteye başkaldırışının simgesidir³. Bu bağlamda İsmail Beşikçi Eşkıyalık ve feodal yapı arasında bir bağlantı olduğu kanaatini taşımaktadır: “Örneğin Dersim (Tunceli) bölgesi çok dağlık ve gerilla hareketlerine çok elverişli bir yer olduğu halde buralarda Siirt ve Mardin taraflarındaki olanlar anlamında eşkıyalık olaylarına sık rastlanmamaktadır. Çünkü o bölgede geniş mülkiyeti elinde bulunduran, çok sayıda ağa ve onları koruyan adamlar yoktur. Oysa Mardin, Cizre, Batman Siirt, Şırnak, Uludere gibi yerlerde toprak mülkiyetini kontrol eden çok sayıda ağa vardır.”⁴ Skocpol’e göre toplumsal devrimler, bir toplumun devlet ve sınıf yapısının hızlı, temelden dönüşümüdür ve toplumsal devrimler tabandan gelen, sınıf temelli ayaklanmalar aracılığıyla başarılı ya da bir ölçüde onlarca taşınır⁵.

Millî Mücadele Dönemi’nde Ülkede Asayiş Meselesi

Birinci Dünya Harbi’nin başlaması ile jandarma, ordu emrine girmiştir. Bu sırada savaşın yıpratıcı tesiri diğer kurumlarda olduğu gibi jandarma teşkilatı üzerinde kendini iyiden iyiye göstermiştir. Anadolu’da asker kaçakları, eşkıyalık hareketlerinin hızla yayılmasına neden olurken, ordunun cephe gerisindeki hizmetleri aksamaya başlamıştır. Harp sırasında artan anarşi ve huzursuzluğu önleyebilmek için, tüm cephelerden birkaç alay cephe gerisine alınarak, Eşkiya takibi ile görevlendirilmiştir. Ancak bu piyade alayları Eşkiya takip yöntemlerini bilmedikleri gibi görev yaptıkları bölgeyi de tanımadıklarından başarı gösterememişlerdir. Bu sırada

³ Beril Dedeoğlu, “Terörizm ve Terörizmle Mücadelenin Paradoksal Olguları”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 12, Sayı 3, 2006, s.6-7.

⁴ İsmail Beşikçi, *Doğu Anadolu’nun Düzeni Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller I*, Yurt Kitap Yay., Ankara 1992, s. 115.

⁵ Süleyman Ekizer, “Terörle Mücadelede Bilimsel Yaklaşımlar”, *I. Milletlerarası Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu Bildiriler (27-28-29 Mart 2000 Elazığ)*, s. 90.

bazı birliklerin, otorite sağlayabilmek için halka yönelik baskıcı yaklaşımları neticesinde, Osmanlı idaresi Umum Jandarma Kumandanlığı'nı savaş bitiminde bütün teşkilat ve düzeniyle birlikte, 1919 yılında Dâhiliye Nezareti'ne bağlamıştır. Bu değişiklik şu hususla da bağlantılanabilir: Buna göre jandarma sınıfının ordu ile olan doğrudan ilişkisi azaltılmaya çalışılarak, hükümetin tüm gücü elinde bulundurma isteği düşünülebilir. Mütareke dönemi ve sonrasında kolluk kuvvetlerinin yetersizliği, Osmanlı hükümetinin güçsüzlüğü ve milli hareketin oluşma devresinde bulunmasından dolayı, sözü edilen ayrılıkçı ve bozguncu faaliyetlere karşı etkili tedbirler alınmamıştır. Bu sırada Anadolu genelinde asayiş, ordu emrine giren jandarma birliklerinin yerine memleket dâhilinde kalan inzibat unsurları sağlamaya çalışmıştır. Bunda savaşa katılan jandarma mevcudunun büyük kısmının harpten geri dönememiş olması ve bu eksikliği doldurmak amacıyla talim ve terbiye görmemiş birçok kişinin jandarma teşkilatına alınmış olmalarının da etkili oldukları düşünülebilir. Buna rağmen Millî Mücadele'nin başlarında, İstanbul'dan Anadolu'ya geçip mücadeleye burada devam etmek isteyen aralarında kıymetli yazar, fikir adamı, milletvekili ve üst rütbeli subayların bulunduğu kişilerin nakledilmelerinde jandarma etkin rol oynamıştır. Mütareke döneminde ülke genelinde tek silahlı kuvvet olan jandarma⁶,

⁶ Serv paylaşımına göre asker sayısı jandarma birlikleri ile takviye birliklerinin toplam personeli, kurmay heyeti, subaylar, eğitim personeli ve donatım birlikleri de dahil 50.000 kişiyi geçmeyecektir(155. Madde). Limni, Gökçeada, Semadirek, Bozcaada ve Midilli dışında, boğazlar ve adalar bölgesinde bulunan Yunan ve Osmanlı Jandarma Kuvvetleri, bu bölgedeki müttfiklerarası İşgal Komutanlığına bağlı bulunacak. Türkiye toprakları üzerinde bulunan diğer jandarma birlikleri; bu komisyonların belirleyeceği yerel bölgeler içerisinde ve yine onların belirleyeceği esaslara göre dağıtılacaktı. Her mahalli bölgede piyade süvari, topçu veya teknik silahları olmayan, sadece makineli tüfikle silahlandırılmış, yönetim ve sağlık hizmetleri ile donatılmış birliklerden oluşan bir jandarma birliği kurulacaktı. Bu jandarma birliği vilayetlerde, sancaklarda ve kazalarda bulunduğu yere bağlı bir güvenlik hizmeti kurulması için gerekli birlikleri sağlayacak ve bölgenin bir ya da birkaç noktasında gezici yedek kuvvetler bulunduracaktı. Herhangi bir jandarma birliği, müttfikler arası komisyonların özel izni olmadıkça, kendi bölgesinin dışında kullanılmayacaktı. Osmanlı Erkân-ı Harbiyyesi'nin Serv Antlaşması hükümlerine göre hazırladığı jandarma teşkilatı ise şu şekildeydi: Umum Jandarma

İstanbul Hükümeti'ne ve ona bağlı olan Umum Jandarma Kumandanlığı'na rağmen Millî Mücadele'ye destek vermiştir⁷.

Bu sırada Birinci Dünya Harbi gizli çalışmalarını mütarekeden sonra açıkça isyana dönüştüren Pontusçuların yanı sıra Kürt Teali Cemiyeti'nin organize ettiği Fransızlar ile diğer bazı grupların desteğini arkasına alan Ermeniler, çeşitli bölücü ve yıkıcı faaliyetler yürütmüşlerdir. Bu yönetim boşluğundan yararlanmak isteyen bazı Kürt grupların bağımsız devlet kurmak için harekete geçtikleri sırada; İngilizler Doğu Anadolu'da gelişen olayları denetim altında tutabilmek için Binbaşı William Charles Noel adında bir ajanı

Kumandanı, Ferik (Tümgeneral); yardımcısı Mirliva (Tuğgeneral) rütbesinde olacaktı. Umum Jandarma Kumandanlığı Karargâhı, sekiz şube ile bir Jandarma Müfettişliğinden oluşacaktı. Umum Jandarma Kumandanlığı bünyesinde ayrı olarak yapılmış bulunan ve yabancı subaylardan oluşan Tensik Heyeti bu teşkilatın içerisinde Birinci Şube olarak yer alıyordu. Jandarma Müfettişliği ise Tuğgeneral rütbesinde bir müfettişin yönetimi altında beş şubeden oluşuyordu. Jandarma güçlerinin en fazla 35.000 kişi esası üzerine hazırlanmış bazı projeler bulunmasına rağmen, Harbiye Nezareti tarafından yabancılara sunulan Kuvveyi Umumiye Hulasası'nda Jandarma teşkilatı, Umum Jandarma Kumandanlığı Karargâhında istihdam edilen 223 kişiyle birlikte 25.149 kişiden oluşmaktaydı. Yapılan düzenlemede mülki taksimat esas alınmıştı. Buna göre; her vilayette bir jandarma alayı ve her müstakil sancakta bir jandarma taburu bulunacaktı. Alaylara bağlı tabur sayısı ihtiyaca göre değişecekti. Sabit jandarma birlikleri ihtiyaca göre kısımlara ayrılacaktı fakat seyyar jandarma birlikleri Serv Antlaşmasının gereği olarak merkezlerde topluca bulunacaktı. Jandarma teşkilatının anlatılan bu durumu, işgal altındaki İstanbul Hükümetinin sadece kağıt üstünde kalan uygulamalarından ibaretti. Ankara'da kurulan TBMM Hükümeti bu antlaşmayı geçersiz saymış ve tüm gücüyle işgal kuvvetlerine karşı koymaya devam etmiştir. Jandarma kuvvetlerinin büyük çoğunluğu, bu mücadelede Kuvayı Milliye'ye katılarak TBMM hükümetinin yanında yer almış ve dolayısıyla da jandarma teşkilatının yukarıda anlatılan kadroları hiçbir zaman için uygulanmamıştır.

⁷ Mütarekenamenin imzası sonrasında ülkenin müttefikler tarafından işgal edilmesi üzerine, işgale uğrayan bölgelerde bulunan jandarma subayları, gerek düşmanın işgal sırasındaki faaliyetlerini, gerekse düşman kuvvetlerinin durumunu bağlı buldukları komutanlıklara raporlarla bildirmişlerdir. Düzenli orduya geçiş aşamasında da jandarmayı askerlerin celp ve sevk işlemlerini yerine getirirken görmekteyiz. Deniz yoluyla İnebolu'ya getirilen silah ve cephaneye buradan at, öküz ve manda arabalarıyla Çankırı-Ankara yolunu izleyerek cephelere ulaştırılıyordu. Bu yol üzerinde buluna han ve otellerin yanı sıra jandarma karakolların da silah ve cephanenin güvenliğinin sağlanması yanında bunlara barınak hizmeti de vermekteydi. Nakledilen cephaneyi taşıyacak araçları temin etmek işi de jandarmanın görevleri arasındaydı.

görevlendirmiştir⁸. İstanbul merkezli “Kürt Teali Cemiyeti” diplomatik girişimlerin de tertipçisi olmuş, Hariciye Vekili Sait Paşa’nın oğlu, eski büyükelçilerden Şerif Paşa Kürtler adına Paris Konferansı’na delege olarak gönderilmiştir. Şerif Paşa’ya yetki verilmesi konusunda Kürt Teali Cemiyeti’nin yöneticileri, Osmanlı yetkilileri ile de anlaşmıştır. Bu dönemde oluşturulmuş olan “*Milli İttifak*” yerli ve yabancı belgelerde farklı şekillerde değerlendirilmiştir.

İngiliz belgelerinde, temelde Kürt ve Türklerin, genelde tüm Anadolu halkının sağladığı milli birlikten endişe ile söz edilmektedir. Calthorpe, 29 Temmuz 1919 tarihli, İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği raporda milli birliğe karşı endişelerini, “*Büyük Ermenistan söylentileri Türkiye’de Kürt ve Türk halkının birleşmesine ve milliyetçilerin alevlenmesine neden oldu*” diyerek belirtmiştir. Bu gibi İngiliz belgelerinin birçoğunda, bütün güçlerini seferber ettikleri halde Kürt-Türk birliğini önleyemediklerinden yakınılmaktadır.⁹ Millî Mücadele döneminde milli ittifakın oluşumunda güçlük çekilmemişti. Fakat Saltanat ve Hilafet kaldırılıp, dinsel öğelerin yerine ulus kimliği ön plana alınmaya başlanınca, yukarıda değinildiği gibi halifeye ve dine bağlı Kürt aşiretleri tepki göstermişlerdi¹⁰.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kürt Aşiretlerin Disiplin Altına Alınmasına Yönelik Tedbirler

19. yüzyılın başlarından itibaren Avrupalı büyük güçlerin, emperyalist politikaları açısından cazip bir saha haline gelen Osmanlı coğrafyasında takip ettikleri yol, dünyanın değişik sahalarında tatbik edilenlerden farklılık göstermiştir. Osmanlı

⁸ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev*, TTK Yay., Ankara 1989), s. 398-401.

⁹ Gotthard Jaeshke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev.: Cemal Köprülü), Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu TTK Yay., Ankara 1991, s. 44.

¹⁰ Bilâl Şimşir, *Kürtçülük (1787-1923)*, Bilgi Yay., Ankara 2007, s.485.; YALÇIN, E. Semih, *Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu’ya Yapılan Kamu Harcamaları (1960-1980)*, Berikan Yay., Ankara 2009, s. 15-26.

topraklarında, diğer sömürge sahalarına uygulanmış olan fiziki, beşeri ve manevi tahribata dayalı gerçek bir sömürge politikası takip edilememiştir. Bunun nedenlerinin başında; Osmanlı toplumunun oturmuş siyasî ve sosyal müesseseleriyle Avrupa toplumundan daha eski bir yapıya ve tarihi geçmişe sahip olması gelmektedir. Bu sebeplerden dolayı emperyalist güçler, Osmanlı Devleti'ne *"ticari ve mali anlaşmalar"* ve *"gayrimüslimleri"* kullanma yollarıyla nüfuz etmeye çalışmıştır. Avrupa aydınları arasındaki ırka dayalı milliyetçiliğin yaygınlaşması da Osmanlı azınlıklarını kamçılamıştır. Bu bağlamda Tanzimat Dönemi'nde sürdürülen merkezîleşme çabaları ve Osmanlı aydınlarının *"Osmanlılık"* fikriyle azınlıkları bir arada tutma çabası da başarılı olamamıştır. Çünkü ulusçuluk fikri yayıldıktan sonra azınlıklara Osmanlılığı benimsetme şansı kalmamıştır. Bu çabanın sonuç vermeyeceğini Yusuf Akçura, *"...asıl mühim mesele, muhtelif cins dine mensup olup şimdiye kadar birbiriyle kavga ve savaştan hali kalmayan unsurların şimdiden sonra kaynaşmaları mümkün değildir... Artık Osmanlı milleti meydana getirmekle uğraşmak boş bir yorgunluktur."* diyerek açıklamıştır.¹¹ Akçura'nın da ifade ettiği üzere milliyetçi akımlar yayıldıktan sonra yapay bir Osmanlılık akımıyla azınlıkları devlete bağlı tutmanın olanağı kalmamıştır.

Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecine Avrupalılar tarafından verilen isim olması ve bölgede çıkan isyanların tahrikinde ve lojistik desteğinin temelinde yine emperyal devletlerin bulunması sebebiyle çalışmamızda bu konuya yer verdik. Osmanlı mirası üzerinde patlak veren isyanların çıkışları, çevresinde devletin dağılma süreciyle de doğrudan ilgilidir¹². Bu

¹¹ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1987, s. 29-31.

¹² Osmanlı Devleti'nin duraklama sürecine geçmesiyle birlikte, başta eyalet askerlerine dayalı mir'î arazi rejiminin bozulması, toprakların sipahilerden alınarak, belirli bir vergi karşılığı mültezimlere verilmesi uygulamasına geçilmesi, Doğu illerinde de devletin tatbik ettiği kendisine has sistemi sarsmıştır. Bu durum, devletin yıkılış sürecine değin bölgedeki feodal yapıyı giderek güçlendirmiştir. Güçlenen bu yapı, devletin merkezî gücünün zayıflamasına neden olmakla birlikte, yıkılış aşamasına giren devlet için bir tehdit unsuru olmuştur. İsmet Türkmen, "Doğu Anadolu'ya Bayındırlık Hizmetleri Kapsamında Yapılan Kamu Harcamaları

dönemde, Doğu illeri başta olmak üzere, 19. Yüzyıl'da giderek belirginleşen bölgesel dengesizlik, dış faktörlerin daha çok kendisini hissettirdiği ülkelerarası emperyalist ilişkiler sonucu ortaya çıkan bir durum olarak değerlendirilmelidir¹³.

Millî Mücadele Hareketi aleyhine emperyalist unsurların da tesiriyle Kürt ayrılıkçı hareketleri özellikle Ortadoğu'da çıkarları doğrultusunda tampon bir devlet ya da özerk bir saha oluşturma gayesi peşinde koşan İngiltere'nin teşvikiyle gerçekleştirilmiştir. Bölgede İngiltere ve Fransa'nın varlığını sorguladığımızda dönemin jeopolitik akımlarını incelemek gerekir. Bu bağlamda, Hristiyan gurupta, Doğu illerinde Ermeniler sürekli tahrik etmeye çalışılırken, Ortadoğu'da Müslüman gruplar arasında Araplar ve Kürtler kışkırtılmıştır¹⁴.

Bu dönemdeki asayiş uygulamalarına yönelik Doğu illeri özelinde Kürt grupların gösterdikleri tepki, aşiret reislerinin dinsel yetkilerinin ve ayrıcalıklarının sona ereceği endişesinden kaynaklanmıştır. Bu yönüyle diğer azınlık ayaklanmalarından farklılık arz etmiştir. Kürt hareketinde, halifeye ve dine bağlılık, Türkiye dönemindeki siyasetlerde de etkilidir. Dinsel söylemlerle hareket eden partiler Kürt bölgelerinden önemli destek görmektedir. Esasında tepki, milli kimliğin yerleşmesiyle toplum üzerindeki egemenlikleri elden gidecek olan aşiret önderlerinden

ve Yatırımlar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 45, (Bahar-2010), s. 120.; Bu doğrultuda, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, II. Mahmut "ayan" denilen yerel derebeyleri ortadan kaldırdıktan sonra, Doğu illerinde bu yarı otonom düzene son vermek istemiştir. Bu amaçla bölgeye ordu sevk etmiş ve aşiretleri disiplin altına alarak reislerin birçoğunu batıdaki sancaklara sürgün etmiştir. Bölgeye ilişkin olarak, Tanzimat Dönemi'nde II. Mahmut'un bu islahatları genişletilerek sürdürülmüş ve saha merkezî disiplin altına alınarak reislerin birçoğu batıdaki sancaklara sürgün ettirilmiştir. Hıdır Göktaş, *Kürtler İsyan-Tenkil*, 3. Baskı, Alan yay., İstanbul 1991, s.15.; II. Mahmut'la başlayan merkezîleşme siyaseti, Tanzimat Devri'nde yaygınlaştırılarak sürdürülmüştü. "Merkezîleşme çalışmaları Osmanlı döneminde önemli bir yer tuttuğu gibi Türkiye'nin de modernleşme siyasetinin temel eksenini oluşturmuştur. Mesut Yeğen, *Devlet Söylemiyle Kürt Sorunu*, İletişim yay., İstanbul, 1999, s.56.;

¹³ Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Alkım Yay., 15. Baskı, İstanbul 2005, s. 14.

¹⁴ Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, (Çev. Nilay Özok-Gündoğan, Azat Zana Gündoğan), Kitap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2009, s. 121.

geliyordu. Bunlar feodal ilişkilerde kendilerine bağlanan aşiret halkını kolayca harekete geçirebiliyorlardı. Bu nedenle Millî Mücadele boyunca çıkan 24 ayaklanmadan sadece beşini Kürt aşiretleri çıkarmış ve sadece üçüne kitlesel katılım olmuşken, 1924-1938 yılları arasında merkeze karşı çıkan 18 isyanın 17'sini Kürt aşiretleri çıkarmış ve bunların 16'sına kitlesel katılım olmuştur.

Tablo-1: 1923-1938 Yılları Arasında Çıkan Cumhuriyet Karşıtı Ayaklanmalar ve Gerçekleştirilen Askerî Hareketler¹⁵

Ayaklanma/Ayaklanmacı, Gerçekleştirilen Askerî Harekât	Ayaklanmanın Başladığı Tarih	Bastırıldığı/ Bittiği Tarih
Nasturi Ayaklanması	12 Eylül 1924	28 Eylül 1924
Raçkotan ve Raman Tedip Harekâtı	9 Ağustos 1925	2 Ağustos 1925
Şeyh Sait Ayaklanması	13 Şubat 1925	31 Mayıs 1925
Yusuf Taşo Ayaklanması	16 Mayıs 1925	16/17 Mart 1926
I. Ağrı Ayaklanması	16 Mayıs 1925	17 Haziran 1926
Koçuşağı Ayaklanması	17 Ekim 1926	1 Aralık 1926
Alikanlı Aşiretinden Halil Sami Ayaklanması	Mayıs 1927	25 Ağustos 1927
II. Ağrı Ayaklanması ve Ağrı Tedip Harekâtı	13 Eylül 1927	20 Eylül 1927
Bıcar Tenkil Harekâtı	7 Ekim 1927	17 Kasım 1927
Jiyan Aşiretinden Asi Resul Ayaklanması	22 Mayıs 1929	27 Eylül 1929
Tendürek Harekâtı	14 Eylül 1929	27 Eylül 1929
Şeyh Abdülkadir Ayaklanması	14 Eylül 1929	27 Eylül 1929
Zeylan Ayaklanması	20 Haziran 1930	Eylül 1930
Savur Tenki Harekâtı	26 Mayıs 1930	9 Haziran 1930
Oramar Ayaklanması	16 Temmuz 1930	10 Ekim 1930
III. Ağrı Ayaklanması ve Ağrı Harekâtı	7 Eylül 1930	14 Eylül 1930
Haydaran Aşiretinden Kör Hüseyin Ayaklanması	20 Haziran 1930	10 Ağustos 1930
Barzani Şeyhi Ahmet'in Ayaklan.	16 Temmuz 1930	10 Ekim 1930
Pülümür Harekâtı	8 Ekim 1930	14 Kasım 1930
Menemen Olayı	23 Aralık 1930	23 Aralık 1930
Dersim Ayaklanması	21 Mart 1937	18 Kasım 1937

¹⁵ Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938), Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları*, Ankara 1972, s.68.

Bölge üzerindeki çıkarları dahilinde emperyalist güçlerin, Kürt diyerek ayırmak istedikleri Türk aşiretlerini, menfaat sahaları dahilinde yönlendirme çabaları, günümüzde de devam ederek Kürtçülük meselesini ortaya çıkarmıştır.¹⁶ Bu dönemde bölgede yaşanan direnişler kırılarak sürdürülmüş ve bölgede merkezî disiplin büyük ölçüde sağlanmıştır¹⁷. Fakat Kürt aşiret beylerinin eski etkinliğine son verilince Jwaideh'e göre, sürekli bir kişiye bağlanmaya alışkın olan Kürtler, aşiret beylerinin yerine bu kez tarikat şeyhlerine bağlanmışlardır. Şemdinan (Şemdinli) kazasına bağlı Nehri nahiyesinden Nakşibendi Şeyhi Ubeydullah, bölgenin "hem cismani, hem ruhani" ilk lideri olmuştur. Üstelik dinsel özellikleri nedeniyle şeyhler beylerden daha etkili olmuşlardır¹⁸. Orhan Türkdoğan'ın Van, Muş ve Malatya yöresinde çeşitli aşiretler üzerinde yaptığı araştırmalarında gelenek-göreneklerin Batı Anadolu'daki bazı Türkmen gruplarıyla karşılaştırılarak benzerlikleri ortaya koymakta ve şu ifadeyi kullanmaktadır: "*Doğu ve Güneydoğu Anadolu düzeni sosyolojik anlamda bir feodal yapıyı*

¹⁶ İsmet Türkmen, *Doğu Kalkanması 1923-1946 Doğu İllerini Kalkandırmaya Yönelik Kamu Harcamaları ve Yatırımlar*, Kömen Yayınları, Konya 2013, s. V.

¹⁷ Mahir A. Aziz, *Irak Kürtleri*, (Çeviri: Zülal Kılıç), Kitap Yay., Ankara 2013, s. 97.

¹⁸ Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, (Çev.: İsmail Çekem-Alper Duman), İletişim yay., İstanbul 1999, s. 144-145; Devlet Planlama Teşkilatı'nın mevcut raporlarına göre, bölgede son yüzyılda tarikatların ve mezhepçiliğin yaygınlaşması ve güçlenmesi rastlantısal değildir. Bu olgu yasa değişiminde işlevini yitiren bir sosyal güvenlik kurumunun yerine, toplumsal bir varlık olan insanın insani gereksinimlerini karşılamak amacıyla bezer bir kurumu benimsemesinin bir sonucu olarak görülebilir. (Doğanay, 1995: 1-11); Avrupa'nın kendi lehine gösterdiği istikrarlı politika sonucu Doğu Anadolu'da yaşayan ve kendilerine "Kürt" denilmesi istenilen halkın da Türk kimliğinin dışına çıkarılması sağlanmaya çalışılacaktır. Bu kimlikler arasında köken açısından Kürtler'in Karduk, Med (İran), Arap, Hint-Avrupa, Gürcü-Ermeni, Sümer-Asur kökenli oldukları gibi görüşler ileri sürmüşlerdir ki bu düşüncelerin savunucuları genel itibarıyla Batılılardır. Bu fikirlerin yanı sıra Kürtler'in Turan (Türk) soyundan oldukları da birçok yabancı ve Türk bilim adamları tarafından gündeme getirilmiştir, savunulmuş ve kanıtlanmıştır. Bir uyruk veya boy adı olarak "Kürt" kelimesine tarihte ilk defa, Yenisey'deki Göktürk kitabelerinde rastlanmaktadır. (Eröz, 1992: 73-85); Kürtler'in farklı bir kavim, farklı bir dil sahibi olduğunu söyleyen Minorsky'nin Kürtler için oturtmaya çalıştığı tarihi seyir ve iddiaları oldukça yanlış görülmektedir. Bkz. (V. Minorsky, "Kürtler", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, s. 1114).

temsil etmemektedir. Çünkü feodalizm Batıda yeni bir sınıf olan burjuvazinin doğmasına yardım etmiş, milletleşme sürecini etkilemiş bir sosyal evrim basamağıdır. Oysa yöremizin durumu buna müsait değildir... Yörenin toplumsal yapısı klan... diye ifade ettikleri bir takım birincil (primary) grup özellikleri taşıyan kuruluşlardır".¹⁹

Bu anlamda Birinci Umumi Müfettişlik'in bölge halkı üzerindeki değerlendirmeleri dikkat çekicidir: "Bölge halkı diğer bazı yerlerde olduğu gibi öteden beri hükümetle şahsen temas ve muhatap olmaktan çekinmiş ve hükümetle olan işlerini başlarındaki ağa ve reislerle gördürmüşler. Bunların içine daha ziyade hulul ve hükümetle halkın münasebetini temin kastıyla bundan (10) sene kadar önce (1926) Kûskût'te bir Nahiye Müdürlüğü ihdas edilerek gönderilen müdür bir ay kadar Kûskût'te oturduktan sonra kendini kuvvetsiz görmüş ürkmüş ve Hazo'da oturulması için emir alarak Hazo'ya gelmiş ve bu bölge ile yakın temas fırsatının ilk anı kaybedilmiş ve halk da şüphesiz ki reislerinin propagandasıyla hükümete karşı daha itaatsiz hareketlere başlamışlardır. Nüfus sayımı yapılamamış, hükümet vergisi içlerine girebilen bazı tahsildarlarla reislerin pazarlığı ile şöyle böyle tahsil edilmiş veya birçok zamanlar hiç edilememiş, yol ve askerlik mükellefiyeti gibi tekâlîfe katiyen yanaşılmamış, etraftan kaçan canilere melce olmuş, mülkün içinde bir çiban halinde mevcudiyetini devam ettirmiş, bir tarafı Sason öbür tarafları Mutki ve Garzan olan bu bölge içinde İdari bir nüfus tesisi için bu kazalar idaresi de lâıyıkıyla çalışmamıştır. Bölge halkı kâh bir Jandarma katilini ve kâh büyük bir soygun failini saklamak, tahsildara karşı koymak, tütün ekilmesi yasak sahadan olduğu halde tütün ekmek ve hatta kaymakam vekilini bile yolda pusuya düşürerek katletmek gibi cürümler işlemelerine, üzerlerine bu güne kadar müteaddit hareketler yapılmıştır ve şayanı hayrettir ki bu

¹⁹ Orhan Türkdoğan, *Türk toplumunda Zazalar ve Kürtler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s. 62.

hareketlerin hiç birisi de tam bir muvaffakiyetle bu çıbanı tedavi edememiştir."²⁰

Bölgede merkezî otoritenin güçlendirilmesi girişimlerine karşı ekonomik önlemlerin alınmaması sonucunda, Anadolu'nun iç ve doğu kesimleri mevcut nüfuslarını muhafaza ettirememişlerdir. Bu nedenle, Güneydoğu Anadolu'daki yerleşim merkezleri başta olmak üzere bölgeler arası dengesizlik giderek ağırlığını hissettirmeye başlamıştır.²¹

Doğu ve Güneydoğu'ya Ait Raporlarda Güvenlik ve Asayiş Meseleleri ve Çözümleri

Türkiye'deki siyasî Kürtçülük hareketlerinin önderleri olan aydınların genellikle bölge insanından inanç ve hayat tarzı olarak kopuk oldukları görülmektedir. Bu sebeple halkta taban bulabilmek için şeyh ve seyyit gibi dinî otoriterleri kazanma yoluna gitmişlerdir. Ayrıca bu aydınlar bölgenin sosyo-ekonomik yapısını istismar etmenin yanında, Türkiye'deki yapısal değişikliklerle çıkarları zedelenen aşiret reislerini de kazanmaya çalışmışlardır.

1923-1938 arasında çıkan Cumhuriyet karşıtı ayaklanmalar ve gerçekleştirilen askerî hareketler sırasında, Kazım Karabekir Paşa Doğu illerinin ıslahı konusunda Millî Mücadele Dönemi'nde yapmaya başladığı tekliflere değinerek dikkatleri çıkacak isyanlar öncesi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya çekmek istemiştir. "...küçük büyük bu programı tatbikle işe başlanması, aksi halde Kürtlerin işfalata kapılarak büyük zararlar getireceğini tahriren, şifaen ve mükerrenen bütün alakadar zaatlara anlattım İstanbul'da herhangi bir irticadan korkmak vehimdir. ...bunu 30 Nisan 340 (1924)'da Çankaya'da söyledim Dâhiliye Vekili Recep Bey'i de 18 Haziran 340 (1924)'da ikaz ettim... Cumhuriyet Hükümeti'nin Kürtlüğün ıslahı için

²⁰ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030/10/116/805/1, s.3-4.

²¹ Elphinston, W. G. (1946), "Kurdish Question", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs)*, Vol. 22, No. 1, (January, 1946), s. 93-94.; Mustafa Erkal, *Bölgeler Arası Dengesizlik ve Doğu Kalkınması*, Şamil Yay., İstanbul 1972.

neler yaptığını da öğrenelim: Hükümet icraat değil bir program dahi yapmamıştır.”²²

Kazım Karabekir'in bu sözleri Nasturi İsyanı'nı işaret ettiği görülmektedir. Nasturi ayaklanmasının başlaması üzerine Başbakan İsmet Paşa ise, Mustafa Kemal Paşa'ya Nasturi ayaklanmasının başlamasına kadar durumu özetleyen bir rapor sunulmuştur. 16 Eylül 1924 tarihli raporda, tedip harekâtına memur kıtaların aynı gün veya sabah harekâta başlayacakları ve harekât için takip edilen strateji anlatılmaktaydı²³. Harekât 28 Eylülde sona ermiş fakat Nasturilerin çoğunun sınır dışına kaçması ile amaca ulaşamadığı gibi Musul sorununun çözümüne yönelik askerî girişimlerde sonuç vermemiştir.²⁴

Bölgede en önemli meselelerden biri jandarma teşkilatının yetersizliğidir. Bir raporda bu durum şöyle ifade edilmiştir:

“...jandarmanın kıymeti yoktur. Yerli jandarmanın değiştirilmesi ile onların yerine gönderilen Türk ve diğer Jandarmalar vazifelerini yapacak durumda değildirler. Talim ve terbiye görmemiş, hatta bir kısmı silah istimalini öğrenmeden vazifeye sevk edilmiştir.” Ayrıca bir başka raporda, “Şark vilayetlerindeki ve bütün memlekette en ehemmiyetli meselelerin biriside jandarma meselesidir. Jandarmanın ıslahı kemiyet değil keyfiyet bakımından olmalıdır.” Devamlı hareket halinde çoğunlukla atlı durumunda olan Eşkiyaya karşı kullanılacak güvenlik güçlerinin evsafi ve ne tür bir güç kullanacağıdır. Daima seyyar ve atlı olan Eşkiyaya karşı mutlaka atlı birliklerle önlem alınması önerilmiştir. Elazığ Valiliği'nin jandarmanın ıslahı hususunda raporunda şu teklife yer verilmektedir: “jandarma ıslah edilmelidir. Talimsiz ve kalitesiz 40.000 jandarma yerine daha iyi eğitilmiş ve 1/3 nisbetinde bir sayıda iyi maaş alan jandarmanın daha faydalı olacağı şüphesizdir. Ağalardan uzak durmaları için ihtiyaçlarının karşılanması elzemdir. Bu vilayetlere batıdan Türk etrafında

²² Kazım Karabekir, *Kürt Meselesi*, İstanbul 1995, s. 12-13.

²³ Mim Kemâl Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, İz Yay., İstanbul 1995, s. 242-244.

²⁴ Hüseyin Koca, *Yakın Tarihimizden Günümüze Hükümetlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikaları*, Konya 1998, s.56-61.

jandarma gönderilmelidir. Bu jandarmaların münevver olmasına dikkat edilmelidir.”²⁵

Başka bir görüşe göre, bölgede en önemli mesele ise, halkın içinde bulunduğu haliyet-i ruhiyedir. Buna göre halkın içinde bulunduğu korku psikolojisi ve kimin yanında yer alacağına karar verememesidir. Mevcut durumu gözler önüne seren rapora göre: *“...bazı kasabalarda sakin olan ve Kürtlüğe temayül etmeyen Türklerle isyan mıntıkasında hükümete taraftarlık eden Kürtler hayatlarından emin görünmüyorlar...”* ifadelerine yer verilmiştir. Bunun sebebine ise şu şekilde değinilmektedir: *“...köylü hükümetten ziyade eşkiyadan korkmaktadır. Bunun sebebini açıkça söylüyorlar. Diyorlar ki: Ben Eşkiyanın geldiğini gittiğini haber vermekten korkuyorum, çünkü hükümet kuvvetleri yetişinceye kadar kaçıyorlar, ele geçmiyorlar. Bilahare benim haber verdiğimi duyan ve işiten Eşkiya bu defa beni öldürmek üzere geliyor. Hâlbuki hükümet çok yapsa bir dayak atar. Birkaç gün hapis eder kurtulurum. Hükümetin rahim ve şefkati vardır. Fakat Eşkiyada bu yoktur. Binaenaleyh Eşkiyanın cezası daha ağır olduğundan onun dediğini yapmak mecburiyetinde kalıyorum.”²⁶*

Raporlarda hassasiyetle üzerinde durulan bir husus da halkın elinde gelişigüzel bulundurulan silahlardır. Rapora göre, *“Kürtlerdeki silahların bir program dâhilinde toplanması lazımdır. Silah taşınması icap edenlere ruhsat verilmelidir... Hükümetçe silahlandırılan aşiret süvari alaylarına da son vermek uygun olur.”* ifadeleri yer almıştır. Bölgede yaşayan Kürt vatandaşların silah, mühimmat, cephane vb. malzemeye Ermeni, İngiliz, Fransız işbirliği ile ulaştıklarını ve bunu da Hoybun Cemiyeti sayesinde yaptıkları bilinmektedir.²⁷ Bu doğrultuda Ağrı özelinde asayiş problemlerinin

²⁵ Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, Ankara 1972, s. 93

²⁶ Hamit Pehlivanlı, “Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun Meseleleri: Örnek Raporlar Işığında Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara 1996, s.565-577.

²⁷ Hoybun Cemiyeti’nin Osmanlıca ve İngilizce olarak yayınladığı bu kitapçıklarda ortaya atılan iddialar ve işlenen temalar ile Taşnak Ermeni Partisinin 1929 yılında

yaşandığı sırada, Sason ve çevresindeki Eşkiyanın başlayan itaatsizlikleri üzerine devlet yükümlülüklerini yerine getirememiştir²⁸. Bu sırada Birinci Umumî Müfettiş İbrahim Tali Bey, Sason ve Ağrı'da yaşanan asayiş olaylarından sonra buraya bir inceleme gezisi sonrasında gazetecilere yaptığı açıklamada özetle şu ifadelere yer vermiştir: “*Seyahatimde Umumî Müfettişlik mıntkasının asayişinin umumî vaziyetini iyi buldum. Bazı münferit şekavetler varsa da bunlar her daim görülen adi şekavetten başka bir şey değildir. Bu şakiler muhtelif müfrezeler ve bekçiler tarafından takip olunmaktadır ve peyderpey ele geçirilmektedir*”.²⁹

1935 yılı bahar ayında Sason'da yaşanan isyana ilişkin³⁰ Dâhiliye Vekâleti'nin raporunda bölgede az bir kuvvetle herhangi bir

Paris'te yapılan 2. kongresinde üzerinde durulan hususların aynı kalemde çıkmışçasına benzerlik göstermesi oldukça ilginçtir. Nitekim Taşnak kongresinde de özellikle Kürt-Ermeni ittifakına verilen önem, Türkiye'ye düşman olan unsurlarla geniş bir işbirliği yapılması. Türklerin nüfusunun bugünkü Türkiye'yi dolduracak kadar olmadığı, Batı kamuoyunun Türkiye'ye karşı harekete geçirilmeye çalışılması, oluşturulan ortak cephenin tamamen Türkiye'ye karşı olduğu İran, Irak ve Suriye'nin (dolayısı ile mandater devlet statüsü ile bölgeye hâkim olan İngiltere ve Fransa'nın) dost devletler olduğu ve bunlara karşı herhangi bir düşmanlıktan kaçınmak gerektiği hususları vurgulanmaktadır. Bkz. (Azmi Süslü, “Rum-Ermeni-Hoybun İşbirliği ve Anadolu'daki Toplu Mezarlar”, *Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, (Gazi Mağusa (28 Ekim – 2Kasım 1991), Ankara, s. 159-165.

²⁸ BCA, 030/10/115/804/16.

²⁹ Abdulaziz Kardaş, “Cumhuriyet Dönemi'nde Sason İsyanları ve Alınan Tedbirler”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 43, (Spring 2016), s. 51-52.

³⁰ İsyana ilişkin elimizdeki kayıtlarda şu ayrıntılar dikkat çekmektedir. Sason mıntkasında bulunan köylerden 17'sinden 14'ü hayvanlarının sayımını yaptırdığı halde 3 köy hayvan sayımını yaptırmayarak “*yasak bölge*”ye hayvanlarıyla birlikte sığınıyorlar. Muş vilayetinin 21.05.1935 tarih ve 7510 sayılı emri ile Sason Kaymakamlığının teklifi üzerine Muş vilayetince 70 kişilik müfrezenin sevkine emir verilmiş. Bkz. *Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939.; Birinci Umumi Müfettişlik (BUM)'in 22.05.1935 gün ve 6600 sayılı şifresi, BCA, 030/10/115/804/3.; Sason Kaymakamı mahalline giderek icap edenlerle nasihatle bulunarak yazılmadığı bildirilen bu üç köy hayvanlarının da tespitini yapmaya çalışmıştır. Kaymakam Vekili Rıdvan Gökmen ve arkadaşı Tayyare Kâtibi Mehmed de yirmi beş kilometre mesafede Harbak köyünde taarruza uğramışlardır. 23 köyü ihtiva eden ve asî tabir edilen mıntkaya müfreze gönderilmesi BUM'liğinin 31.05.1935 gün ve seyahat 4 no.lu yazısı, s.2, BCA, 030/10/115/804/5.

hareket yapılmaması hususundaki emrine rağmen bölgeye Sason Kaymakamlığının teklifinin Muş Vilayetince kabul edilmesi ve az bir kuvvetle bölgeye gidilmesi hususu tehdidin iyi değerlendirilmediğini göstermektedir. Bölgeye az bir kuvvetle gidilmesinin bölgedeki isyancıların kalkışmaya teşebbüs etmesine sebep olduğu değerlendirilmektedir.

Birinci Umumi Müfettişliği 31.05.1935 gün ve 4 numaralı yazısında Kaymakam vekilinin iki hatasından bahsedilmektedir: *“Kaymakam vekilinin ilk hatası, asî mintakanın vaziyetini layiki ile tayin ve takdir edememiş ve esas mesele ve bütün muhaberat hayvan saymağa ve yoklamasına ait iken işe vergileri tahsil etmek, gizli nüfusları yazmak, numerotaj muamelesini yapmak gibi bu mıntaka halkınca pek mühim görülen esaslı işlere girişmiş olmasıdır. İkinci bir hatası da Gov köyünde müfrezeyi bırakarak ve bölük kumandanını da refakatine alarak Harbak köyüne gitmesidir. Çünkü müfrezenin Gov köyünde vaziyeti almış bulunduğu bir sırada hey’etin Harbak köyüne gidip orada tekâlifi hükümet hakkında muslihane görüşmek istemeleri köylülerce bir plân mahiyetinde telâkki edilerek bu plânın önüne geçmek için kendileri tarafından mukabil bir plân tasarlanmış ve daha geceden tertibat almağa başlamışlardır... Maksatları hey’eti kâmilen orada imha etmek ve Gov köyünde başsız kalan müfrezenin de icabına bakmak idi.”*³¹ 8 Haziran 1935 tarihli Ulus Gazetesinde çıkan *“Sason hâdisesi nasıl oldu?”* başlıklı haberde; *“Sason ilçebay vekili B. Rıdvan, sayım ve gizli nüfuz yazımı işleri için 21.05.1935 de yanına Sason müftüsünü, şarbaylık sekreterini, finans alımcısını ve Jandarma Komutanıyla birkaç Jandarmayı alarak Goy köyüne gitmiş ve bu köyde iken Harbat köylüleri tarafından kendi köylerine çağırılmıştır. İlçebay vekili bu çağırma, jandarmaları çok geride bırakarak arkadaşlarıyla beraber gitmiş ve geceyi Harbat’ta geçirmiştir. Ertesi gün köyden ayrılışından sonra, yerli işyarlarla bazı köylüler arasında çıkan şahsi bir kavga sırasında İlçebay vekili de*

³¹ BCA, 030/10/115/804/3.

bilinmeksizin yaralanmış ve ölmüştür. Öldürülmüş ve işkence görmüş Jandarma yoktur.”³²

Dönem gazetelerde olayın oluş şeklinin köylülerin birbiri arasındaki kavga esnasında Kaymakamın öldürüldüğü ancak bunun nasıl olduğunun bilinmediği yazılmaktadır. Doğu illerinde Umumi Müfettişliklerin 1936 yılı esas olmak üzere, bölgede hem idarî ve hem de askerî tedbirlerin yeterince alınmadığı üzerinde durulmuştur. Bu tedbirler;

“...Bu mıntıkada daima şurişe vasıta olan esas sahaları tesir haricinde bırakmakta ve mıntıkanın sarp kısmında yaşayan halkı besleyen, teslih ve teçhiz ile tahrik ve sevk ve idare eden esas sahaları tesir haricinde bırakmaktadır ve tahliye edilecek mıntıkayı çok daraltmaktadır. Bu dar mıntıka tahliye edilmiş olsa dahi tesir haricinde kalan sahalara teksif edilecek halkın, yeni bir fırsatta yine hükümete karşı cephe almayacağı şimdiden kestirilemez. Böyle bir tedbir arızî ve muvakkat olacaktır. Âtiyen hükümeti daha fazla meşgul edecek vaziyetler doğmayacağı da tahmin edilemez. Bu mıntıka parçalanmadan kül halinde mütalaa edilmeye değer. Ya bütün mıntıka için idareten af yolunu kabul ederek radikal tedbirler alınıncaya kadar işi sükûnetle tedvir etmek veya derhal radikal tedbirlere başvurarak meseleyi kökünden halletmek gerekir. İkinci şık, şimdiden tatbik olunamayacağına nazaran mıntıkayı parçalamadan heyeti umumiyesini idarî tedbirlere tabi tutmak faydalıdır. Bu takdirde zaten o mıntıkada müessir hareket zamanı henüz gelmediğinden seyyar Jandarma taburlarından; yalnız birinin Hazo’da tutularak şekavet ve sarkıntılık gibi mıntıka haricine çıkmak isteyenlere karşı bir takip kuvvetini baskı olarak hazır bulundurmak ve diğer iki taburu diğer vazifeler için serbest bırakmak faydalı olur... Kaymakamlar, nahiye müdürleri ve jandarma komutanları hakkındaki umumî müfettişlik teklifi de vekâletçe temin olunacaktır.”³³

³² *Ulus*, (08.06.1935), s. 3.

³³ *BCA*, 030/10/116/805/1, s. 1-2.

Dikkat edileceği üzere, bölgede yaşayan vatandaşların bir bütün halinde af edilmesi olsa da karar vericilerin daha önceki tecrübeleri bölgede yaşayanların tekrar sükûneti sağlayamayacakları ve hükümetin emirlerine itaat etmeyecekleri yönündedir. Bu sebeple bölgede idarî tedbirlerin alınmasının zorunluluğundan bahsederken askerî tedbirlerin elde bulundurulması ve gerektiğinde kullanılmasının teklifi de yapılmaktadır. Bölgede devletin otoritesinin devamı için devlet kurumlarının kurulması gerektiği ve kurum amirlerinin de bölgede yaşaması, bölge insanı ile kaynaşılması ve vatandaşın kurumlara karşı bakışının yumuşatılmasından bahsedilmektedir.

Asayişin Sağlanmasına Jandarma Birliklerinin Tesis

Çeşitli sebeplerle ortaya çıkan ayaklanmalara karşı askerî birliklerin icra etmek zorunda olduğu ayaklanmalara karşı koyma harekâtı, planlama, hazırlık ve icra yönleriyle detaylı bir şekilde incelemeyi gerektirmektedir. Cumhuriyet dönemi yapılan harekâtlarda coğrafi bölgeyi ele geçirme ve harekât bölgesindeki halkın desteğinin sağlanması önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira bu süreçte bölge halkından isyana katılmayan köylerden jandarma birliklerine destek sağlanmıştır. Dolayısıyla bölge halkının tamamını isyana katıldı şeklinde göstermek yanlış olur³⁴. Başarılı bir ayaklanma hareketinin 14 yıl, başarısız bir hareketin ise 11 yıl sürdüğü, RAND Araştırma Kurumu tarafından, 1945'ten sonra meydana gelen ayaklanma hareketlerinin

³⁴ Bütün köyleri ve köylüleri vak'aya iştirak etmiş bir vaziyette göstermek doğru değildir. Norsin ile Ayras köyü halkının bu harekete hiç iştirak etmedikleri iddia olunabilir. Âsî Rüksit mıntıkasında bulunan Selim dahi bizzat iştirak etmemiş ve fakat bunun kabilesinden iştirak edenler yok değildir. Vak'a tamamiyle mevziî ve asi mıntıkayı ihtiva eden 23 köyde en çok beş yüz ev vardır. Son zamanlarda hükümete yaklaşan Şigo ve Hıyan aşiretleri ile Kalgürü aşireti de esasen Harbak ve Şat köylü olup Tatar Badık kabilesi tazyikinden kaçarak hükümete müracaat eden ve emvali metruke köylerinden Herent, Kaçırnk, Mitink, Hilink köylerinde yerleşen köylülerden icabında asilere karşı istifade mamuldür. BUM'liğinin 31.05.1935 gün ve seyahat 4 no.lu yazısı, BCA, 030/10/115/804/5.

incelenmesi sonucu ortaya konulmuştur³⁵. İnceleme konumuz olan Doğu illerindeki isyanların bastırılması günün koşulları ile birlikte birlikler açısından değerlendirildiğinde birliklerin oldukça başarılı oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü Galula'ya göre, ayaklanma hareketleri, en kısa sürede, zihinlerde, mücadelenin devamlılık gösterebilecek ve başarıya ulaşabilecek yeteneğe sahip olduğu algısını oluşturmak için çaba göstermektedirler³⁶.

1935 Yılı İtibari İle Birliklerin Tesisi

7. Kolordu, 2. Tümen birlikleri (ikişer taburlu üç alay) 7., 10., 11. Seyyar Jandarma Taburları ve 8. Seyyar Jandarma Taburunun Süvari Bölüğü tarafından bu bölgede hemen bir hareketin yapılması kararlaştırılmışsa da, ordu birliklerinin almış olduğu acemi erlerin henüz yetişmemiş olması nedeniyle terhis olması gerekenlerin terhisleri ileri bir tarihe ertelenmiş³⁷ ve harekât 16 Ekim 1935 tarihinde başlamıştır 1935 yılında yapılan hareketin gayesine ilişkin şu tespitlere yer verilmiştir:

³⁵ Jones, Seth G. *Counterinsurgency in Afghanistan*, RAND, National Defense Research Institute, Santa Monica, 2008, s.10.

³⁶ Galula, David, *Counterinsurgency Warfare Theory and Practice*, New York, 1964, s.55.

³⁷ Doğu bölgesinde kısa dönemli planlanan harekâta çok birlikle kesik bir araziye girmenin maliyeti hem zayıf verme hem de maliyet açısından oldukça fazla olur. Uzun dönemli harekât ise ayaklanan isyancıların işine yarar ki bu da istenmeyen sonuçtur. Bu sebeple denge sağlanmalı ve kontrollü bir şekilde harekât zamana yayılmalıdır. Askerî harekâtın planlamasında dikkat edilecek üç seviye vardır. Bölgede çıkan isyanda askerler taktik seviyede devlet otoritesinin güçlendirilmesine yönelirken, operatif seviyede isyancıların irtibat noktaları ve lojistik desteği üzerinde durmalı, stratejik seviyede ise isyancıların uluslararası irtibatları, destekçileri, destekten beklenen fayda üzerinde durmalı ve hayatını devam ettirecek güvenilir bölge oluşturulmasının engellenmesine yönelmelidir. Bu amaçla Muş'ta konuşlu 7. Seyyar Taburuna ve Siirt'teki Seyyar Taburuna intikal emri verilmiştir. Bkz. Muş Vilayetinin 22.05.1935 gün ve 5732 sayılı yazısı, *BCA*, 030/10/115/804/3, s.7.; Başvekalet Kararlar Müdürlüğünün 24.10.1935 gün ve 3394 sayılı yazısı ile Eratın terhislerinin ertelendiği, "VII Kor. mıntikasındaki Sason harekâtı dolayısı ile bu harekâta iştirak eden kara ve jandarma kıtaat eratından hizmeti fiilyelerini bitirenlerin 1111 sayılı kanunun 9' uncu maddesine göre bu harekâtın sonuna kadar terhislerinin geri bırakılması; Milli Müdafaa Vekilliğinin 12/10/1935 tarih ve 3357 sayılı tezkeresi ile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 24/10/935 de onanmıştır." *BCA*, 030/18/01/02/58/80/10.

1. *Yasak addedilen bu bölge dâhilindeki halkın silahlarını almak,*
2. *Şimdiye kadar serbest kalmış birçok Adliye mücrimlerini yakalamak,*
3. *Askerlik vazifesine gitmemiş olanları vazife başına göndermek,*
4. *Birlikmiş vergileri tahsil etmek, yasak bölge addedilen bu bölgedeki halkı başka tarafa naklederek köyleri tahrip etmek.*

Harekâtın ilk safhası Karameliç-Hazo-Sason bölgesinde 16.10.1935 tarihinde³⁸ başlamış ve 24.10.1935 tarihinde³⁹ bitmiştir. İkinci safhası ise Malaşeref Bölgesi Harekâtı 24.10.1935'te⁴⁰ başlamış ve 09.01.1935 tarihinde⁴¹ bitmiştir. Melato, Halkis Dağları ile Asi, Küsküt ve Malaşeref Bölgesi tekrar taranacaktır. Harekât 10.11.1935 tarihinde⁴² başlayıp 16.11.1935 tarihinde⁴³ sona ermiştir. Bu safhada da hava hücum harekâtı icra edilmiştir⁴⁴.

1936 yılı içinde ise, isyancıların tecavüzlerine karşı Diyarbakır, Siirt, Bitlis yolları ile Melefan ve Reşkotan bölgelerinin emniyeti için sabit jandarmalarla tedbir alındığı gibi asilere kati darbe indirmek üzere Siirt'teki jandarma taburları Melefan'a getirilerek müşterek bir tarama yapılmasına karar verilmiştir⁴⁵.

1937 yılı içinde yapılan harekâta 7, 10 ve 11. Seyyar Jandarma Taburları ile Siirt ve Bitlis Vilayetleri Sabit Jandarma Birlikleri⁴⁶ ve 18. Alay⁴⁷ katılmıştır. 1937 Eylül ayında başlayan harekât yapılan

³⁸ BCA, 030/10/115/804/14, s. 2.

³⁹ BCA, 030/10/115/804/12, s. 7.

⁴⁰ BCA, 030/10/115/804/12, s. 9.

⁴¹ BCA, 030/10/115/804/13, s. 5.

⁴² BCA, 030/10/115/804/13, s. 5.

⁴³ BCA, 030/10/115/804/13, s. 3.

⁴⁴ BCA, 030/10/115/804/13, s. 4.

⁴⁵ BCA, 030/10/116/805/26, s. 6.

⁴⁶ Bu birliklerde görev alan Erattan terhise tabi olanların, terhislerinin geri bırakılması Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü'nün Karar Sayısı 2/7517 sayılı kararı ile 16/10/1937 tarihinde onanmıştır. BCA, 030/18/01/02/79/86/6.

⁴⁷ Bu birlikte görev alan Erattan (I. Teşrini Evvel 1937 sonunda) terhise tabi olanların, harekâta aksaklık vereceğinden, terhislerinin geri bırakılması Başvekalet

değişikliklerle başarı ile icra edilmiş, kışın erken gelmesi ve başlayan hastalıklar sebebiyle harekâtı 09 Kasım 1937 tarihinde sona erdirilmiştir⁴⁸. Bu yıl yapılan harekâta Yasak Bölgede kalan tüm unsurların bölgeden uzaklaştırılması ve bölgede isyancıların kalmaması için ayrıntılı bir plan ve harekât icra edilmiştir.

Sonuç olarak, Doğu illeri özelinde üç yıl süresince muhtelif kuvvet ve tertiplerle yapılmış ve 70 şehit, 100'den fazla yaralı ve 19 vatandaşın ölümüne neden olan harekât devlete oldukça pahalıya mal olmuştur. Buna karşılık harekât sırasında 451 ölü 79 yaralı ve 380'i canlı olmak üzere Eşkîya grup etkisiz hale getirilmiştir. Bu sırada bölgede bu gruplara destek verdiği tespit edilen 2.497 kişi de Batı illerine nakil olunmuştur⁴⁹. Harekâtın sonrasında Dâhiliye Vekâlet'inin 27 Ekim 1937 tarihinde 7. Kolordu ile Birinci Genel Müfettişliğin de görüşleri ve önerilerinin alınması suretiyle Başvekâlete sunduğu raporda özetle şu ifadelere yer verilmiştir: Devlet, asayiş ve huzuru temin etmek için, burada yaşayan aileleri batı illerine göndermiş ve bölgedeki jandarma karakollarının sayılarını arttırmıştır. Bunun yanında tekrar idarî yapılanmaya gidilmiş ve yol ile köprülerin yapımına önem vermiştir⁵⁰.

Kararlar Dairesi Müdürlüğü'nün Karar Sayısı 2/7516 sayılı kararı ile 16/10/1937 tarihinde onanmıştır. Bkz. (BCA, 030/18/01/02/79/86/5).

⁴⁸ BCA, 030/10/116/805/20, s.1.

⁴⁹ BCA, 030/10/115/804/16, s. 4.

⁵⁰ Diğer yandan Jandarma Genel Komutanlığı'ndan 23 Kasım 1937 tarihinde Başvekâlete gönderilmiş olan gizli ibareleri tutanakta, Sason meselesinin halli konusunda yapılan toplantıya; Başvekil Celal Bayar, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen, Orgeneral Kazım Orbay, Korgeneral Galip Deniz, Emniyet Umum Müdürü Şükrü Sökmensuer, Jandarma Komutanı Albay Zeki Erkmen ve Siirt Vali Vekili Feyzi Bey katılmıştır. BCA, 030/10/116/805/21.; Bu sırada İngiliz Büyükelçiliği raporlarında propagandaya yönelik bazı bilgi notlarının da paylaşıldığını görmekteyiz. Mesut Yeğen'in aktarımı ile, 1933-1938 yılları arasında İngiliz Büyükelçiliği yapmış olan Perry Loraine'nin 16 Temmuz 1937 tarihinde kaleme aldığı raporunda 1938 yılı içinde bölgenin kontrolünün tamamlanacağına, daha çok düzenli birliğe yer verilirken daha az jandarma birliğinin bölgede konuşlandırılacağına işaret etmiştir. Bkz. Mesut Yeğen, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958*, Dipnot Yayınları, Ankara 2012, s. 272-273.

Asayişin Sağlanması Yönelik Tedbir: İskân Siyaseti

Türkiye’de iskân siyaseti ve nüfus değişimiyle ilgili ilk örgütlenme, Lozan Barış Antlaşması’nda kabul edilen mübadele sözleşmesinin uygulamaya başlanması üzerine, *13 Ekim 1923 tarih ve 352 Sayılı Mübadele*, İmar ve İskân Vekâletinin kurulmasını öngören yasanın çıkarılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Meclis görüşmeleri neticesinde bu teşkilat yapısına ilişkin şu değerlendirmeye yer verilmiştir: *“Madde 35: İskân teşkilatı, merkezde Dâhiliye vekâleti merkez teşkilatı hakkındaki kanuna tevfikân nüfus işleri umum müdürlüğüne merbuttur. Bir ve iki ve üç numaralı mıntikalara dâhil olanların tebeyün edecek ihtiyaca göre taşra teşkilatının ve kadrolarının tespiti İcra Vekilleri Heyeti kararına mütevakıftır. Vilayetlerde iskân teşkilatı mahalli en büyük mülkiye memurlarının emri ve nezareti altındadır. İskân memurları istihdam şeraiti itibariyle dâhiliye memurları kanuna tabidir. Her sene bütçesiyle tasdik edilecek tahsisat ve icra Vekilleri Heyeti karar ile tespit olunacak kadro dâhilinde ücretli memur istihdama Dâhiliye vekâleti mezundur.”*⁵¹

Doğu illeri özelinde ise yeni devletin öncü kadrosu iskân sorununu, ele alıp mutlaka düzeltilmesi gereken bir sorun olarak görmüştür⁵². Nitekim gerek *885 Sayılı İskân Yasası*, *1097 Sayılı Yasa*, bazı kişilerin nakledilmesini öngören yasa ve gerekse *2510 Sayılı İskân Yasası*, Meclis’te tartışılırken bu konu sık sık dile getirilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki metinlerde de devlet yetkilileri, Osmanlı iskân uygulamasını sürekli eleştirmişlerdir: Aşiretler adına, ağa, şeyh ve beylerin üzerinde taşınmazların bulunması ve bu zümrelerin ayrıcalıklı durumları, dışardan gelen muhacir ve mültecilere yer ve yurt gösterilmemesi, çingenelerin, mevsimlik göçerlerin ve göçebelerin kalıcı bir sisteme bağlanmamış olması, özellikle Türk soyundan olup dışardan gelen ve Türkleşmeye katkı verecek unsurlarla yeterince ilgilenilmemiş

⁵¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 3, Cilt: 23, s. 26.

⁵² Ramazan Balcı, *Osmanlı’nın Doğu Siyaseti*, Hazine Yay., İstanbul 2010, s. 203.

olması, Türklüğün ve Türklerin ihmal edilmesi gibi hususlar metinlerde dile getirilen önemli eleştiri konuları olmuştur.⁵³ Buradan da anlaşılacağı üzere, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı en büyük direncin ağa, şeyh ve reis gibi unsurlardan geldiğini belirten ve medenî esasların mutlaka üstün geleceği dönemin İçişleri tarafından vurgulanmıştır⁵⁴.

Bu sırada, cumhuriyetin kuruluş evresinde Musul meselesi, Hatay sorunu ve mübadele ile uğraşırken İngiliz ve Fransızlar boş durmuyor bir yandan Ermenilerin güdümünde Kürtleri kışkırtırken bir yandan da memleket içindeki azınlıkları isyana teşvik ediyordu. Bu sebeple Şeyh Sait, Ağrı, Dersim ve Sason İsyanları önem arz etmektedir.⁵⁵ Bölgede, faaliyet gösteren Azadi Cemiyeti, akabinde kurulan Hoybun Cemiyeti ve Ermenilerin de tahrikiyle Kürt Aşiretleri isyan çıkarmışlardır. Ermeniler tarihi süreç içinde yapamadıklarını Kürtleri ayaklandırarak yapmaya çalışmışlardır. Ayaklanmanın bastırılma sürecinin uzun sürmesinin en önemli sebeplerinden biri de önceki hareketler ve oradan çıkardıkları dersler sayesinde daha bilinçli ve daha hazırlıklı olarak ayaklanmayı organize etmeleridir⁵⁶.

⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İctima: 3, Cilt: 23, s. 67.; İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, bazı kişilerin illerinden batıya nakillerini öngören 1097 Sayılı Yasa'yı kaldıran 1178 Sayılı Yasa'nın kabul edilmesi üzerine, 5 Aralık 1927 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşmada Osmanlı dönemindeki haksızlıkları, zorbalıkları ve toplumsal eşitsizlikleri dile getirmiştir

⁵⁴ Mesut Yeğen bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: "Devlet bu çalışmayı bir "medenileşme" sorunu olarak görürken Kürt ayaklanmalarını da "bedevilik-medeniyet" mücadelesi olarak görmüştür. Bölgedeki Kürt aşiretleri devletin, "çağdaşlaşma" adı altında sürdürdüğü bütün çalışmalara karşı çıkmışlardır. Örneğin doğudaki hayvan sayımı, tütün yasağı, ihzar(korunma) çıkarma gibi çalışmalara, hatta yol ve okul yapımına karşı çıkmışlar ve gönderilen iş makinelerini tahrip etmişleridir. Jandarma, tahsildar, doktor ve öğretmen gibi görevlileri bölgeye sokmak istememişlerdir." Bkz. (Yeğen, age, s. 154-155).

⁵⁵ Yaşar Kalafat, Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar, Ankara 1992, s. 128-129; Mithat Baydur, "Sivil Territorial Ulus-Devlet Modeli Bağlamında Ayrılcılık ve Çizgi Dışı Hareketler Örneği Olarak Şeyh Sait Olayı", Türk Yurdu, C. 17, Sayı: 122, 1997, s. 87-102.

⁵⁶ Bilâl Şimşir, Kürtçülük II (1924-1999), Bilgi Yay., 2. Baskı, Ankara 2009, s. 366-374.

1930'lu yılların ortalarında Doğu illerinde yoğunluk arz etmeye başlamış olan isyan hareketlerinin önüne geçmek maksatlı alınan iskân uygulamalarından en mühimleri şu şekilde özetlenebilir:

1. *"2/4502 sayılı kararname ile yasak bölge olarak kabul ve ilân edilen Sason ve çevresi halkından olup garba nakilleri kararlaştırılan miktarı doldurduğundan karar haricinde elde edilenlerle ileride çıkması muhtemel görülen 750 kişiden otuzar ailenin Bursa, Balıkesir ve İzmir, yirmi beşer ailenin Manisa ve Aydın, onaltışar ailenin Isparta, Kütahya ve 15 ailenin de Denizli vilâyetlerine yerleştirilmeleri; Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Veliliğinin iş'arına atfen Dahiliye Vekilliğinin 25/06/1937 tarih ve 1842 sayılı teskere sile yapılan Teklifi üzerine îcra Vekilleri Heyetinin 25/06/1937 tarihli toplantısında onanmıştır."*⁵⁷
2. *Jandarma Genel Komutanlığı'nın 27.09.1938 tarih ve 55192/6641 sayılı yazısı; (5,000) nüfus ve (300) silah tahmin edilen Sason Yasak Bölgesi halkıyla 1935 yılından beri Seyyar, Sabit Jandarma ve Piyade kıt'alarının mütemadi bir halde yaptığı çetin mücadele ve çarpışmalar neticesi olarak bu halktan (834) kişisi ölü, (592) kişisi diri tutulmuş, (3.577) kişisi de dehalet etmiş ve (302) silah alınmıştır. Diri tutulan ve dehalet eden bu halkın tamamı garp vilâyetlerine nakil ve iskan edilmişlerdir.*⁵⁸
3. *İçişleri Bakanlığı'nda yazılan ve 19.03.1938 tarih ve 1162 sayılı tezkerede; "Yasak Bölge" halkından olup şimdye kadar 2/5403 ve 2/7008 Sayılı Kararnamelerle batıya nakil edilmeleri kabul edilen miktarlar haricinde kalan 1500 kişinin Eskişehir, Kütahya ve Kırklareli Vilâyetlerindeki pancar ekimine elverişli ve Şeker Fabrikaları civarındaki köylerle Aydın, Manisa, Bursa ve merkez kazası hariç olmak üzere İzmir Vilâyetleri dâhilindeki Ziraat mıntıklarına serpiştirme sureti ile iskan edilmeleri için bir karar ittihazı istenilmiş ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğinden yazılan 5/4/938 tarih ve İ. U. Md. 480 sayılı mutalâanamede,*

⁵⁷ BCA, 030/18/01/02/76/60/19.

⁵⁸ BCA, 030/10/116/805/26, s. 1-2.

şimdiye kadar hiçbir ziraatla meşgul olmamış olan bu halkın pancar ekimine müsait sahalara yerleştirilmesinde bir fayda düşünülmediği gibi anılan diğer Vilâyetlerin de göçmen iskânına tahsis edildiği ve bu Vilâyetlerdeki hazineye ait arazinin ancak bunlara kâfi gelmekte olduğu... 1.500 kişiden 1.376 sının... İskân edilmeleri, geri kalan 124 kişinin de evvelce Tunceli Vilâyetinden nakilleri mutasavver 2000 kişi için tespit edilen ve elyevm gönderilmeyen mürettep dâhilinde bulunan Çankırı, Kastamonu ve Konya Vilâyetlerine iskân edilmeleri lâzım geleceği... Bunların 1376'sının ve kalan 124 kişinin de teklif edilen vilayetlere iskânının onaylandığı. (BCA 030/18/01/02/82/29/3, s. 1-2) Siirt Vilâyeti dâhilinde oturan; ihtiras ve zorbalık ile halkın huzurunu ve buldukları muhitin emniyet ve asayişini bozmakta oldukları gibi güneyle irtibat tesis eylemek sureti ile de aleyhimize çalışan... Sason kazası halkından Şigo aşiretine mensup Tayfur avenesinden Bişar oğlu Sifo, Aliko oğlu Yusuf, Yusuf oğlu Şemsettin, Cemil oğlu Ferman ve Nadir oğlu Dello'nun ilişik listede yazılı aileleri efradı ile birlikte Bursa, Kastamonu, Balıkesir, Manisa Vilâyetlerine serpiştirilmek" sureti ile nakil ve iskânları sağlanmıştır.⁵⁹

İskânı takip eden birkaç yıl sonrasında Siirt Vilayeti'nin Sason kazasına bağlı Ahpi, Sipgank, Tihik köyleri Muş Vilâyetinin merkez kazasının Geligüzan nahiyesine bağlanmıştır.⁶⁰ "Sason Yasak Bölgesi"nin kaldırılması, İçişleri Bakanlığı'nın 29/6/1950 tarihli ve 71329/117-34325 sayılı yazısı üzerine, 5098 sayılı kanununun 12. maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 01/07/1950 tarihinde kararlaştırılmıştır: "Sason, Tunceli ve Zeylan yasak bölgelerine vatandaşların serbestçe girmelerine, iskân ve ikametlerine izin verilmesi ve bu mıntıklar içindeki araziden sahiplerine iadesi lâzım gelenlere taalluk eden bilcümle tertip ve tedbirlerin İçişleri Bakanlığınca alınması kararlaştırılmıştır."⁶¹

⁵⁹ BCA, 030/18/01/02/87/47/14.

⁶⁰ BCA, 030/11/1/153/14/17.

⁶¹ BCA, 030/18/0/03/123/53/20.

Bu bağlamda iskân yasalarına ilişkin değerlendirmeler dikkat çekicidir. Buna göre Ömer Sarç, 2510 Sayılı *İskân Yasası*'nın meclisten çıktığı yıl yaptığı değerlendirmede şu noktalara temas etmiştir. "... *İskân kanunu Türk iskân siyasetinin temelini ve başlangıcını teşkil eder. Şimdiye kadar gelişigüzel ve plansız olarak yapılan işleri bu kanunla ekonomik, sosyal ve ulusal gayeler gözetilen şuurlu bir siyasetin çerçevesine girmektedir.*"⁶² Erdoğan Başar, "*Eğer Türkiye'de toprak ağalığına son verilebilmiş olunsaydı, şimdi çok daha ileri bir düzeyde başka problemlerin tartışılması ile meşgul olacaktık.*" diyerek, toprak reformu gerçekleşmediği gibi verilen ödümler nedeniyle iskân yasalarının da amaçlanan sonucu vermediğinden yakınmıştır.⁶³ İsmail Beşikçi, yasanın doğu egemenlerinin diğer bölgelere nakledilip, halk üzerindeki etkinliklerinin kırılacağı ve devlet tarafından satın alınacak toprakların, topraksız çiftçiye dağıtılacağına dikkat çekmiştir. Ayrıca, Beşikçi, Türkiye'nin düzenini, "*sömürgeci*" diye nitelemekte ve Türkiye'nin Doğu Anadolu ile ilişkilerini, "*Sömürgeci bir devlet ile sömürge edilmiş bir bölge*" ilişkisi olarak görmeyi tercih etmiştir. Beşikçi iskân yasanın 39. maddesiyle ilgili açıklama yaparken de şu görüşleri savunmaktadır: "*Bu madde Türk ırk ve kültürüne bağlı olup, doğuya yerleştirilen muhacir ailelerine, mültecilere veya hükümetçe 1 numaralı mıntikalara yerleştirilen ailelere yapılan yardımların karşılıksız olduğu, verilen toprakların parasız olduğu açıkça hükme bağlanmıştır. Bu bölgeye daha fazla Türk ırk ve kültürlü ailelerin yerleşmesini temin için getirilmiş bir teşvik tedbiridir.*" Beşikçi'nin bahsi geçen ifadelerinin gerçeği yansıtmadığı gerek çalışmamız esnasında ulaştığımız vesikalarda gerekse de kendisinin bu iddialarını dayandırdığı verilerde açıkça görülmektedir.⁶⁴ Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren bölgeye

⁶² Ömer Celal Sarç, "Ziraat ve Sanayi Siyaseti", *İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatı*, İstanbul 1934, s. 102.

⁶³ Erdoğan Başar, "Tarih Toprak Reformunu Haklı ve Mümkün Kılıyor", *Sosyal Adalet*, S.2, Ankara 1963, s. 9-12.

⁶⁴ İsmail Beşikçi, *Bilim yöntemi Türkiye'deki Uygulama Kürtlerin Mecburi İskanı*, Komal Yay., İstanbul 1977, s. 130.

yapılan yatırımlardan yargımızın haklılığı açıkça görülür.⁶⁵ Tabii Beşikçi'nin ifadelerinin ardındaki niyetleri tespit etmek hiç de zor değildir. Daha çok bölücü örgütlerin sempatisini kazanmak amacıyla yapılan bu asılsız iddiaların günümüz Türkiye'sinin siyasî konjonktüründe de yeri yoktur olamaz.

2.3. İslahat Programının Sonuçları

Ulaşım Alanında Yapılan Yatırımlar

1934-1938 yılları arasında Doğu illerine uzanan demiryollarının yapımına devam edilmiştir. Hatta bu dönemde demiryolu yapımının oldukça önemli aşama kaydettiğini söyleyebiliriz. Ancak dünya ekonomik buhranı, hükümetin demiryolu politikasının gerçekleşmesini engellemekteydi. Bütçede yapılan zorunlu tasarruftan dolayı yeni demiryolu inşaatlarına girilemedi. Buhrana rağmen Sivas-Erzurum demiryolu ile ilgili etüt çalışmaları durdurulmamıştır.

Bu hat sayesinde doğu ve batı arasındaki farkın kalkacağını ve bu hattın doğrudan faydalanacak Erzincan-Erzurum, Kars, Artvin, Bayezid şehirleri ile etraf şehirlerin bazı ilçelerinin yanı sıra Malatya iltisak hattı üzerindeki Kemaliye ve Arapkir kazalarının nüfusunun bir milyon olmasının da göz önüne alındığında öneminin daha da iyi anlaşılacağı söylenmektedir. Samih Bey bu yolların 1933 senesinden itibaren 8 yılda yapılacağını da söylemektedir. Bu kanunun oylamasına katılan 179 milletvekilinin tamamının kabul oyu ile bu demiryolunun yapımı kabul edilmiştir⁶⁶.

Bu demiryolu hattının yapımı için yerli ve yabancı şirketlerden teklifler gelmiş ancak bu hattın yapımı Nafia Vekaleti'nce yeterli görülen Mühürdarzade Nuri Beğ ve ortaklarına verilmiştir. Şirketle yapılan sözleşmeye göre şirket, Divrik-Malatya hattını Aralık 1938'e kadar, Sivas-Erzurum hattını da 31 Aralık 1940'a kadar bitirecekti.

⁶⁵ Türkmen, "Doğu Anadolu'ya Bayındırlık Hizmetleri Kapsamında...", s. 117-156.

⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 15, s.213-218.

İki hattın toplam ihale bedeli 52.100.000 L. %7 faizle⁶⁷ 11 yıllık sürede 58.200.000 L.olarak taksitle ödenecektir. Hattın yapımına 4 Eylül 1933'de Sivas'tan başlanmıştır. 1935'de Sivas-Tecer arasının yapımı tamamlanmış ve hat 1937'de Sivas-Divrik arası işletmeye açılmıştır. Daha sonra ray döşeme işine hız verilmiştir ve 1938'de 156 km ray döşenerek ilk tren 8 Ekim 1938'de Erzincan'a girmiştir. Aralık 1938'de Erzincan-Erzurum arasındaki son kısmın inşaatı tamamen bitmiştir. 1939 Ekimi'nde⁶⁸ Erzincan-Erzurum'un açılışı yapılmıştır. Şirket sözleşmedeki tarihten 16 ay önce işi tamamlamıştır. O güne kadar büyük demiryolu inşaat ihalelerini yabancı şirketler alıyor veya inşaat parçalar halinde Türk şirketlerine ihale ediliyordu. Bu 700 km'de yakın demiryolu inşaatının bir Türk şirketlerine verilmesi ve vaktinden evvel tamamlanması ayrı bir önem taşımaktadır. Bu hattın 1939 senesinde Rusya sınırına kadar yani Uzunahmetler İstasyonu'na kadar uzatılması kararlaştırılmıştır⁶⁹.

Doğu şehirlerini birbirine bağlayacak bir diğer hat ise Fevzipaşa'dan başlayıp Malatya-Ergani güzergahını takip ederek Diyarbakır'a ulaşacak demiryolu ile Sivas-Erzincan demiryolunu birbirine bağlayarak, ülkenin doğusunu kısa yoldan Akdeniz'e bağlayacak Malatya-Çetinkaya demiryolunun yapımı 20 Mayıs 1933 tarih ve 2200 numaralı kanun ile gerçekleştirilmiştir. Malatya'dan başlayacak olan hat, Sivas-Erzurum hattı ile Divrik

⁶⁷ 1934 yılına gelindiğinde Sivas-Erzurum hattının yapımı için iç borç sözleşmesine gidilmiştir. Senelik faiz % 7 olmak üzere hazırlanan kanun oturuma katılan 177 vekilin tamamının oyuyla kabul edilmiştir. Bkz. (*TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 28, s.378-379*).

⁶⁸ Devlet Demiryolları'nın Başvekalet'e gönderdiği yazıda Erzincan-Erzurum hattında inşaatı tamamlanan Altınbaşak, Tunceli, Geçit, Sansa, Tercan, Pekerçiç, Erbaş, Karasu, Saptıran ve Aşkale İstasyonlarının 19 Eylül 1939 tarihinden itibaren askerî nakliyata ve 22 Eylül 1939 tarihinden itibaren yolcu ve her türlü eşya nakliyatına açılacağını ve halen Erzincan'a kadar işlemekte olan yolcu trenlerinin 22 Eylül 1939 tarihinden itibaren Aşkale'ye kadar devam ve Aşkale'den hareket edeceklerini Münakalat Vekili Ali Çetinkaya bildirmektedir. Bkz. (*BCA, FK: 30.10.0, YN: 152.77.4, T: 19.9.1939*).

⁶⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cilt 7, s.50-51; BCA, FK: 30.10.0, YN: 151.72.8, T: 9.11.1939.*

yakınlarında birleşecektir. Bu hattın inşası da Mühürdarzade Nuri Bey ve ortaklarına verildi. Yapılan sözleşmeye göre hattın inşası Aralık 1938'de bitirilecekti. Hattın tamamı 16 Ağustos 1937'de işletmeye açılmıştır. 140 km uzunluğundaki bu hatta, toplam uzunluğu 3000 m'yi bulan 15 tünel vardır. Yalnız inşasına 7.829.769 TL harcanmıştır. Bu hattın inşası ile ülkenin doğusu ile güneydoğusunda bir bağ kurulduğu gibi, ülkenin doğusu Akdeniz'e bağlanmıştır. Yine bu yıllarda başlayan bir diğer demiryolu çalışması ise Diyarbakır-Kurtalan hattıdır. Bu hattın yapımı için 1937'de çalışmalara başlanmıştır. Projeye göre Diyarbakır-Irak sınırı yaklaşık 324 km, Diyarbakır-İran sınırı ise 520 km olacaktır. Fakat Tatvan-Van arası feribotla geçileceği için 143 km'lik yol yapılmayacaktır. Yapımı yavaş giden bu hatta ilk ray döşeme işi 1938'de başlamış, Ekim 1939'da 35 km'ye ulaşmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı zor şartlar sebebiyle hattın yapımı daha da yavaşlamış Diyarbakır-Bismil arası olan 47 km'lik bölüm 1 Eylül 1941'de işletmeye açılmıştır. Bu hattın Batman'a kadar olan 90 km'lik bölümü 28 Haziran 1943'de işletmeye açılmıştır. Diyarbakır-Kurtalan arasında ilk tren 28 Ekim 1944'te sefere çıkmıştır.

Demiryolları için gerekli malzemenin, bu yıllarda Rusya'dan alındığını görüyoruz. 1938 yılında Rusya'dan 3.000 ton çimentonun 190 bin L. karşılığı ve gümrükten muaf tutularak Sivas-Erzurum ve Malatya hattında kullanılmak üzere alınması kararlaştırılmıştır⁷⁰. Bazen de bu hatlarda kullanılacak montaj aletlerinin geçici olarak yurda sokulduğunun ve bu aletlerin diğer malzemelerde olduğu gibi gümrükten muaf tutulduğunu görüyoruz. Örneğin 1938 yılında Sivas-Erzurum ve Malatya birleşme yolları demir köprüleri için

⁷⁰ BCA, FK: 30.18.1.2, YN:82.19.13, T:18.3.1938; Karanamede Rusya ile aramızdaki mevcut "Klering Mukavelenamesi" hükümleri çerçevesinde ve ödemenin "klering" yoluyla yapılacağı ifadelerine yer verilemektedir. Bir başka belge yine Rusya'dan alınması kararlaştırılmaktadır. Bkz. (BCA, FK: 30.18.1.2, YN:72.12.11.1, T:0.0.1937).

getirilecek montaj aletlerinin işi bittikten sonra geri gönderilmek üzere dışarıdan getirilmesine izin verilmiştir⁷¹.

Sivas-Erzurum hattının yapımı ile Doğu ile Batı'nın birleştirilmesi Trabzon limanının önemini kaybetmesine ve şehrin ticari hayatının tamamıyla sekteye uğrayacağını düşünen Trabzon Valisi'nin yazısı dikkat çekicidir. 20 Ağustos 1939 tarihli Erzincan'a kadar gelen tren hattının Trabzon'un ticari hayatına verdiği ve vereceği zararları sıralayan Trabzon Valisinin yazısı oldukça ilginçtir. Vali yazısında, *"Şark şömendöferlerinin Erzincan'a gelmesiyle Trabzon'un İktisadî ve ticarî hayatı ehemmiyetli bir surette sarsılmıştır. Hele sonbaharda şönemdöferlerin Erzurum'a bağlanmasından sonra doğunun bütün münakalât ve ve muamelelât şömendöferlere inhisar ederek Trabzonla tamamilen alâka ve irtibatları inkıtaa uğrayacak bu boşluk ve durgunluk o zaman daha çok ve dikkate şayan bir şekilde kendisine göstermiş olacaktır. Dünya iktisadi krizlerinden ve Çarlık Rusyadaki inkılapattan sonra hemen ekserisi diğer memleketlerde çalışarak ve ticaret yaparak geçiren bu havali halkı bu gün hayat maişetlerini temin etmek için dar ve mahdut topraklarında yaşamağa mecbur kalmışlardır"*⁷² demekte ve Trabzon ilinin bu kaybının giderilmesi için Trabzon ili limanının inşasına başlanmasının, soğuk hava, et ve konserve, sun'î gübre ve balıkyağı fabrikaları temellerinin atılmasının, "Karadeniz" adıyla bir fuar kurulmasının bir an önce devlet tarafından yapılmasını istemektedir⁷³. Devlet, demiryolunun yanı sıra dağlık bir bölge olmasına rağmen Dersim (Tunceli) yoluna sarf edilmek üzere bütçeden on bin lira verilmesini de kabul etmiştir⁷⁴.

Demiryolu yapımının yanı sıra 1930-1939 yılları arasında Doğu Anadolu'da köprü yapımı ve bayındırlık, okul yapımı gibi çalışmalar devam etmiştir.

⁷¹ BCA, FK: 30.18.1.2, YN: 82.8.12, T: 7.2.1938.

⁷² BCA, FK: 30.10.0.0, YN: 67.447.3, T:20.6.1939.

⁷³ BCA, FK: 30.10.0.0, YN: 67.447.3, T:20.6.1939.

⁷⁴ BCA, FK: 30.18.1, YN: 1.12.18, T: 9.1.1929.

Van-Bitlis yolu üzerindeki 101 adet menfez ve köprü'nün yapımı ve onarımı için Van Hususi İdaresi'ne 40 bin L. yardım edilmesi kararlaştırılmış⁷⁵, aynı yılın ekim ayında Van-Bitlis yolunda yapılacak köprüler için Nafia Bütçesi'nden 30.000 L. yardım yapılması kararlaştırılmıştır⁷⁶. Bundan başka Siirt-Diyarbakır yolu üzerindeki Gezer Köprüsü'nün ikmal ve inşası için şose ve köprüler tahsisatından Siirt Vilayeti Özel İdaresi'ne 10.000 L. verilmiştir⁷⁷. Bunlardan başka 12 Mart 1930 tarihli bir kararnamede Sivas-Malatya-Elaziz-Diyarbakır yolunda ve Fırat Nehri üzerindeki ahşap İzoli köprüsünün yapımına tahsisat ayrılmakta ve şunlar söylenmektedir: "... ahşap izoli köprüsünün geçen sene fezeyanlarda harap olmasına binaen nakliyat şimdiye kadar sallarla idame edilmiş ise de şark vilayetleriyle garp aksamını birbirlerine bağlayacak başka köprü bulunmaması hesabıyla idarî ve iktisadi noktai nazardan fevkalade ehemmiyetli ve Fevzipaşa-Diyarbakır hattının Fırat'tan ilerdeki aksamının inşaatından malzeme inşaiye nakli için pek ziyade lüzumu olan bu köprü'nün yeniden inşasına zaruret görülmüş... ahşap bir köprü sisteminin kabulü halinde... bu köprü'nün tayanlar sebebiyle her zaman yıkılmak tehlikesine maruz kalacağı... halbuki yapılan köprü'nün on iki kilometre kadar şarkında Kömürhan boğazında 120 m açıklığında Betonarme köprü inşasına elverişli bir mahal mevcut ve burada betonarme olarak ecnebi müteahhis şirketler marifetiyle esaslı bir köprü'nün inşası... İcra Vekilleri Heyeti'nin 12.3.1930 tarihli içtimasında görüşülerek tasvip ve kabul olunmuştur"⁷⁸.

Bir diğer belgede ise müteahhit ile yapılan antlaşma neticesi Ankara civarı şoselerinin yapımı için (42 km'lik kısmı için) 1.179.000 ve 40 km'lik Kızılcahamam yolu için de 750.000 L. masraf kabul edildiği toplam 3.919.000 L. inşaattan 1.929.000 L.

⁷⁵ BCA, FK: 30.18.1.2, YN:8.8.9, T: 12.2.1930; Başkale-Çölemerik yolunun inşası için Van'a 1939 mali yılı şose ve köprüler tahsisatından 12.000 L.verilmiştir. Bkz. (BCA, FK: 30.18.1.2, YN: 87.50.20, T: 3.6.1939).

⁷⁶ BCA, FK: 30.18.1.2, YN:14.67.14, T: 15.10.1930.

⁷⁷ BCA, FK: 30.18.1.2, YN:9.13.16, T:23.3.1930.

⁷⁸ BCA, FK: 30.18.1.2, YN:9.11.5, T: 12.3.1930.

inşaat yapıldığını ve kalan kısmının tasarrufunun mümkün olabileceğini söylemektedir. Yani Kızılcahamam yolunun yapılmayarak 2.755.000 L paranın Trabzon-Erzurum-Karaköse ve Erzurum-Sarıkamış yolları inşaatının yaptırılması 17.11.1930 tarihinde karara bağlanmıştır⁷⁹. Devlet merkezî Ankara'nın yapılması planlanan yollarının yapımından tasarruf ederek bu paranın Doğu'nun en sınır bölgelerine yapılacak yollar için harcanması için karar alması daha öncede belirttiğimiz gibi devletin Milli bütünlük yani Misak-ı Milli'nin doğusu ve batısı arasında ayırım yapmadığının göstergesidir.

Meclis'in 7 Temmuz 1939 günü oturumunda Tunceli vilayetine idaresi hakkında ki 2884 sayılı kanun hükmünün uzatılmasına dair kanun layihası görüşmelerinde şehirde yapılan imar çalışmaları hakkında bilgi veren Dâhiliye Vekili Faik Öztürk, Elazığ-Mameki (100 km) şosesinin bittiğini Nazmiye-Mameki, Memeki-Sin, Sin-Ovacık, Sin-Hozat yolları otomobil işletmesine açıldığını Pertek-Çemişgezek yolunun açılmak üzere olduğunu söylemektedir⁸⁰.

İmar Alanında Yapılan Yatırımlar

Köprü yapımı yanı sıra farklı inşaat yapımı, okul yapımı, hastahane tamiri hükümet konağı yapımı, yolun kullanıma açılması için gereken çalışmalar gibi devlet tarafından yapılan birçok yatırımın (harcamanın) olduğunu da görüyoruz.

1934 yılında 9. Kolordu mıntıkası ile Elazığ, Kağızman, Kars, Sarıkamış, Erzincan, Erzurum, Bayburt ve Karakös'deki garnizonlarla, hastahanelerin kışla, anbar, cephanelik, depo, hangar ve orta mektebe ait yeni inşaat ve tamiratın, bu mıntikalarda inşaat mevsimi olan Eylül sonuna kadar (müzayede ve pazarlık usulüyle yaptırılmasının mümkün olmadığı anlaşıldığından) kış bastırmadan evvel sanatkar halkında yardımıyla emaneten yaptırılması

⁷⁹ BCA, FK: 30.18.1.2, YN: 15.76.13, T: 17.11.1930.

⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cilt 4, s. 176.

kararlaştırılmıştır⁸¹. 4. Umumî Müfettişlik Bölgesinde yaptırılacak Elazığ-Mamiki yolu ile köprü, karakol ve kışlalar için İktisad Vekaleti Bütçesi'nden Nafia Vekaleti Bütçesi'ne 1.650.000 L. aktarma yapılması⁸² 1931 yılında Erzurum Hastahanesi'nin emaneten tamir ettirilmesi⁸³, Yanarak tahrip olan Diyarbakır Numune Hastahanesi inşası için 1938 yılında yapılmak üzere sözleşme yapılması⁸⁴, 1937 yılında Bitlis Hükümet Konağı'nın tamir edilmesi işinin (eksiltme ve pazarlık usulüyle tamir edecek isteklisinin çıkmamasından dolayı) emaneten yaptırılması⁸⁵ gibi inşaat ve imar işlerinin kısıtlı bütçelere rağmen yaptırıldığını görüyoruz. Örneğin 1939 yılında İstanbul-Dağyenice-Saray Yolu ve Tekirdağ-Malkara-Keşan yolu için iki milyon lira ayrılırken Tunceli şehrinin inşası için bir milyon lira ödenek verilmiştir⁸⁶. Bu imar işlerinin yanı sıra bazı illerde göçmenler için konutlar yaptırıldığını da görüyoruz. Örneğin 1932 yılında Van, Muş ve Elazığ'a yerleştirilecek 140 aileye konut yaptırılması istenilmiştir. Hatta bu evlerin "İhalât (İhaleler) Kanunu" gereğince emaneten yaptırılmasına imkân görülmemekte ancak bu evlerin her halükarda pazarlıkla yaptırılması yönünde karar alınmaktadır⁸⁷. Bu göçmenler için 200.000 L'lık bir ödenekte Dahiliye Vekaleti'ne aktarılmıştır⁸⁸. Bunların yanında 5 Temmuz 1937 tarihli bir kararname ile Tunceli mıntkasında yaptırılacak binaların "arttırma-eksiltme" yöntemi ile inşasına izin verildiği

⁸¹ BCA, FK: 30.18.1.2, YN: 47.51.2, T:14.7.1934.

⁸² BCA, FK: 30.18.1.2, YN:77.63.3, T:12.7.1937.

⁸³ BCA, FK: 30.18.1.2, YN: 17.10.8, T: 11.2.1931.

⁸⁴ BCA, FK: 30.18.1.2, YN: 73.27.10, T: 6.4.1937.

⁸⁵ BCA, FK: 30.18.1.2, YN:81.104.6, T:23.12.1937.

⁸⁶ BCA, FK: 30.18.1.2, YN: 88. 82.2, T: 25.8.1939.

⁸⁷ BCA, FK: 30.18.1.2, YN: 31.61.8, T:13.9.1932.

⁸⁸ Birinci Umumi Müfettişlik mıntkası olan buraya, muhacirlerin celp, sevk, iaşe ve arazi tevzii masraflarıyla bu işte kullanılacak memurların masraf ve ücretleri için ayrılan 50.000 L.'nin yetersizliği nedeniyle idare bütçesi (toplam 8.500.000 L. olduğu belirtilmekte) ve 200.000 L. Dahiliye bütçesine aktarılması kararlaştırılmıştır. Bkz.(BCA, FK: 30.18.1.2, YN:31.61.9, T:14.9.1932).

bildirilmektedir⁸⁹. Dahiliye Vekili Faik Öztırak 7 Temmuz 1939 tarihinde Tunceli de yapılan bina inşaatı, köprüler, yollar, memur ve subay evleri hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre yapılan çalışmalar şunlardır⁹⁰:

Bina İnşaatı	<ol style="list-style-type: none"> 1. Pülümür, Nâzımiye, Mameki, Sin ve Ovacık'da 9 kışla 2. Nâzımiye Maamemki, Hozat, Ovacık ve Pertek'de 5 Hükümet konağı 3. Daziđ, Hakis, Seyidhan, Tüllük, Karaođlan ve Amutkada 6 karakol 4. Nâzımiye, Mazkird, Sahsik, Tümüşmek, Derviřcemal, İncik, Türktanır ve Ovacık'ta 8 mekteb yapılmıştır.
Köprüler (Betonarme)	<ol style="list-style-type: none"> 1. 60 m. uzunluğunda Aliřan Köprüsü 2. 180 m. uzunluğunda Külüşkür Köprüsü 3. 60 m. uzunluğunda Cip Köprüsü 4. 106 m. uzunluğunda Pertek Köprüsü 5. 60 m. uzunluğunda Sürgeç Köprüsü ve Pülümür'de ayrıca dört beton köprü, 6. 100 m. uzunluğunda Mazkirt Köprüsü 7. 80 m uzunluğunda Türüşmek Köprüsü 8. 120 m. uzunluğunda Mameki Köprüsü 9. 80 m. uzunluğunda Seyidhan Köprüsü 10. 80 m. yüksekliğinde Ovacık Köprüsü yapılmakta olduğu söylenmektedir.
Ahşap Köprüler	<ol style="list-style-type: none"> 1. 180 m. uzunluğunda Dinar, 2. 120 m. uzunluğunda Mameki 3. 60 m. uzunluğunda Seyithan köprüleri de yapımı devam eden köprülerdir.
Memur ve Subay Evleri	Nazmiye'de 6, Mameki'de 48, Sin'de 8, Ovacık'da 10 toplam 72 adet yapılmıştır.

⁸⁹ BCA, FK: 30.18.1.2, YN: 77.62.14., T: 5.7.1937.

⁹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cilt 4, s.176.

Bölgenin geçmişi ve yapılması gerekenler hakkında yapılan konuşmalardan bölgede alınan olağanüstü önlemlerin kanunun uzatılmasına karar verilmiştir. Dâhiliye Vekaleti'nin Başbakanlık'a verdiği bilgilendirme mahiyetindeki yazıda Erzurum Aşkale kazasındaki asfalt istasyonunun, Ağrıdaki depo yapımının devam ettiği, Erzurum'da yüz bin liralık bir doğum evinin temelini atıldığının Üçüncü Umumî Müfettişlikten, Ardahan kazasının Yalnızçam Nahiyesi, Hükümet konağı ile Karaman köyü eğitmen okulunun temellerinin atıldığının da Kars Vilayetlerinden bildirildiği yazılmaktadır⁹¹. Doğal afetlerin bu bölgeye verdiği zararlarda devlet tarafından giderilmeye çalışılmıştır. 10 Aralık 1930 tarihinde meydana gelen deprem Doğu Anadolu'nun birçok ilinde hissedilmiştir⁹². Bu depremin verdiği zararın Erzincan merkez kazasında resmi binalar hariç 800 bin L. olduğu tespit edilmiştir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti olarak bu bölge halkına 9000 L. gönderilmiştir. Bu miktarın Sıhhat Ve İçtimai Muavenet Vekilliği'nin bütçesinden ayırdığı ve ayırabileceği miktar olduğu anlaşılmaktadır⁹³. Ayrıca 1939 yılında meydana gelen deprem sebebiyle zarar gören Erzincan'da da şehrin hemen hemen tamamı yıkılmış, şehrin her yerle iletişimi kesilmiştir⁹⁴. Bu depremden zarar görenlere de devlet tarafından çeşitli yardımlar yapılmıştır.

⁹¹ BCA, FK: 30.10.0, YN:159.113.22,T:15.8.1938.

⁹² Erzincan ilinden alınan telgrafta deprem ve verdiği hasar hakkında şu bilgiler verilmektedir: *"Bu gün iki buçukta şimali şarkiden cenubu garbiye müteveccih ve çok uğultulu bir hareket vaki olmuştur. Ve takriben elli saniye devam etmiş halk bundan pek ziyade tahası etmiş fakat nüfusça hamdolsun zayıfat vuku bulmamıştır. Mecruhların miktarı tespit edilmekte üçüncü ordu müfettişliği binası azim miktarda hasara uğramış hapishane ve ekseriyet itibariyle yıkılarak mahbusundan birinin bacağı yaralanmış diğerleri açıkta kalmıştır... Hükümet Konağının üst katı hemen kamilen zedelenecek içinde ifayı vazife edilemeyecek bir hale gelmiştir. İzzet Paşa Camii namıyla maruf muhteşem kubbeleri ve diğer bazı aksanı yıkılmıştır. Gazi Paşa ve İsmet Paşa mektepleri küllü hasara uğramış diğer mekteplerde bir çok hasar çatlaklıklar ve şehirde ufak tefek başka inhidam görülmüştür..."* Bkz. (BCA, FK: 30.10.0, YN: 119,837,16, T:16.12.1930).

⁹³ BCA, FK: 30.10, YN:119.837.17, T:5.1.1931.

⁹⁴ Telgrafta şu ifadeler depremin yaptığı hasar hakkında bilgi vermektedir: *"Bu gece saat iki raddelerinde çok şiddetli bir yer sarsıntısı oldu ve bu sarsıntıda hükümet konağı ordu müfettişliği ordu evi, postane ve şehrin en sağlam binaları dahil olmak*

Yapılan bayındırlık çalışmalarının ödenek yetersizliği nedeniyle sıkıntılarla karşılaştığı da olmuştur. Üçüncü Umumî Müfettişliği'nin İsmet İnönü'ye arz ettiği projede yapılması planlanan Umumî, Müfettişlik, Kolordu Komutanlığı, Müfettişi Umumî Evi, Kolordu komutanı evi, Mevkii müstahkem komutan evi, Mıntıka Jandarma Müfettişliği, Posta-Telgraf binası, İlk okul, 22 çift memur ve subay evi, otel ve gazino binalarının yanı sıra bu mahallenin sokakları, meydanları, bahçeleri ve diğer ilaveleri için birinci kategoride 720 bin L., yollar, meydanlar ve bahçelerle subay ve memur evleri için de 150 bin L. verileceği kararlaştırılmasına rağmen bu miktarın yukarıda adı geçen işlerin yapımına yetmeyeceği, zirâ bu işler için 2 Milyon lira gerekli olduğunu bildirmekte ve Nafia Vekaleti'nin kendilerine ayırdığı 603 bin lira ile ancak altı bina yapılabileceği bildirilmekte ve bunun yanında yol, meydan, bahçe yapımının olmayacağı söylenmektedir. Ayrıca yapılacak binaların Erzurum'da görevli subay, memur ve ailelerinin çok büyük sıkıntıya düşmesini engelleyecek yapılar olduğunu da söylemektedir⁹⁵.

Birinci Umumî Müfettişlik tarafından yazılan raporda ise Doğu illerine bazen gelişigüzel binalar yapıldığı ve bu binaların plansızlık nedeniyle kullanılamadığını söylemekte ve yapılması gerekenler hakkında bilgi vermektedir. Raporda Diyarbakır ilinde yapılan binalardan da uyulması lazım geldiği halde uyulmayan bazı kurallardan bahsedilmektedir. Öyle ki, bazı müteahhitlerin ihmali yüzünden inşaatların daha tamamlanmadan arızalar gösterdiğini söylemektedir. Bu gibi istenilmeyen durumların önlenmesi için merkezde oluşturulacak bir uzman kurumun bu işe ehil kılınması

üzere bütün evleri ve dükkanları yıkılmıştır. Şehir başdanbaşa enkaz yığını halindedir kendini kurtarabilenler sokaklara dökülmüşlerdir. Şimdiden bir çok ölü ve yaralı tesbit edilmiştir bir çok nüfus enkaz altındadır. Pek az hasarata uğrayan ve zaiyat vermiyen piyade ve topçu kışallarından gelen askerlerle enkaz altında kalanların kurtarılmasına... çalışılmaktadır... şehir kamilen yıkılmış olduğundan ekmek ihtiyacı olduğu gibi enkaz altından kurtarılanların ve tedavileri için ilaç ve doktor ve halkı barındırmak için çok miktarda çadırı ihtiyaç vardır. Tahribat yalnız şehre münhasır olmadığı köylere de geniş milyasda tahribat ve zayıat olduğu anlaşılmıştır...". Bkz. (BCA, FK: 30.10.0, YN: 119.843.4, T:27.12.1939).

⁹⁵ BCA, FK: 30.10.0, YN: 71.466.85, T: 30.7.1937.

gerektiğini bildirmekte ve bu sayede daha ucuza çok daha güzel ve dayanıklı binaların inşasının mümkün olacağı düşünülmektedir. Bu inşaat ve tesisatların müfettişler tarafından teftiş edilmesi gerektiğini ayrıca herhangi bir devlet müessesesine alınacak mühendis veya fen memurlarının Nafia Vekaleti tarafından tayin edilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu gibi tedbirler sayesinde Erzurum'da, Hasankale'de yapılıp yarım kalan ve ne için kullanılacağı bilinemeyen büyük binaların, Van'da yapılıp istifade edilemeyen kırk kadar dükkân, Diyarbakır'da önceden inşasına başlandığı halde sonradan Müskirat İdare-i Umumîyesi'ne satılıp Fabrika haline getirilen ve birkaç defa şeklini değiştiren okul, Urfa'da beş yıl önce başlanıp tamamlanamayan otel ve sinema binası ve Umumî müfettişlik mıntıkası haricinde yarım bırakılan birçok bina ve tesisat gibi zarar ve ziyanın önüne geçileceği anlatılmaktadır⁹⁶. Birinci Umumî Müfettiş'in yazdığı bu rapordan bölgeye plansız bir şekilde yapılan binaların olduğunu da anlıyoruz. Ne yazık ki, bu durum Cumhuriyet'in ilerleyen yıllarında da görülmüş ve atıl vaziyette kalmış birçok büyük yatırım devlet bütçesine zarar olarak geri dönmüştür.

Sonuç

Cumhuriyetin ilk yıllarında sağlam bir millet oluşumuna geçilmesi Osmanlı döneminde Anadolu'nun doğu ve güneydoğu sahalarında serbest yaşamaya alışmış olan ve merkezî disiplin istemeyen unsurların tepkisine yol açmıştır. Bunlar halk üzerindeki egemenliklerinin sürdürülmesinde dinî öğeyi kullandıklarından dolayı aşiret toplumunda halifeye bağlılık bir gelenek halini almış ve dine bağlılık esas olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında Kürt İsyanlarının çıkmasında bu durum önemli ölçüde etkili olmuştur. Ayrıca ulaşım açısından yoksun bu arazi parçası üzerinde meskûn halk, daha çok ilkel hayat şartları içinde varlığını devam

⁹⁶ BCA, FK: 30.10.0, YN: 69.455.16, T:19.1.1932.

ettirmektedir. Bu durum, halkın devlete karşı olan sorumluluklarını yerine getirmesi hususunda kayıtsız kalmasına yol açmıştır.

Osmanlı'nın bölgedeki görevlilerinin asayişsizliğe karşı etkili önlemler alamaması, yapılan mahalli ve mevziî hareketlerin yetersizliği, itaatsiz halkı Cumhuriyet idaresine miras bırakmıştır. Bu doğrultuda bölgede yaşanan asayişsizlik meselesi Cumhuriyet Türkiye'sinin en güncel, maddi ve anlamsal olarak siyasî yaşamını etkileyen sorun alanı olmuştur. Bu doğrultuda güvenlik tedbirlerinin bir parçası olan iskân çalışmaları hükümet programlarının en temel konularından birisidir. Bir yanda muhacir ve mültecilerin akınlar halinde sınırlara yığılması, göçerlerin ülkenin her tarafına dağılıp düzensiz bir biçimde yaşamaları, feodal unsurlara bağlanmış olan aşiret halkının dinî söylemlerle kolayca kışkırtılabilmesi temel sorunlar arasındadır. Diğer açıdan, sınır boylarında hangi devlete tabii olduğu belirsiz olan unsurların yaşamaları, ülkenin her yerinde asker, vergi ve ceza kaçaklarının, casusların, çingene gezici unsurların bulunabilmesi gibi sorunlar ülke gündemini belirlemiştir. Ayrıca, olağanüstü koşullar altında son yıllarını savaşarak geçirmiş nüfusunun %30'unu kaybetmiş, toprakları, mülkleri evleri yağmalanmış, fakat her şeye rağmen ulusal bir zafer kazanmış olan, salgın hastalıklar, üretim düşüklüğü, işsizlik gibi sorunlarla baş başa kalan ve devletin kendilerinden, "çağdaş bir ulus" yaratmak istediği asli unsurlar vardır. Nihayetinde, devlet asayiş, iskân çalışmalarıyla, belirtilen sorunları gidermek ve toplumu rahatlatmak istemiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında sorunları mahiyet itibari ile ortak olmakla birlikte asayiş ve iç güvenlik meseleleri tir. Ayrıca bölgede dil güçlükleri dolayısıyla karşılaşılan halk ve örgün eğitim ihtiyacı da hızla karşılanmaya çalışılmış, altyapı yatırımları gerçekleştirilmiştir. Bölgede bürokratik ve askerî önlemlerin yanında kamu harcama ve yatırımları ile asayiş sorunlarının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Sonuç itibariyle, Türkiye’de iskân tarihi ve siyaseti, bağlantılı olduğu diğer sorunlarla ve uygulandığı dönemlerin özellikleriyle birlikte incelenecek olursa, Türkiye tarihinin en önemli sorunlarından birisi de daha sıhhatli değerlendirilmiş olur.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (BCA) 030/10/115/804/3; *BCA* 030/10/116/805/1:1-2; *BCA* 030/18/01/02/76/60/19; *BCA* 030/18/01/02/76/60/19; *BCA* 030/10/116/805/26: 1-2; *BCA* 030/18/01/02/87/47/14; *BCA* 030/11/1/153/14/17; *BCA* 030/18/0/03/123/53/20; *BCA*, FK: 30.10.0, YN: 71.466.85, T: 30.7.1937.; *BCA*, FK: 30.10.0, YN: 69.455.16, T:19.1.1932.; *BCA*, FK: 30.10.0, YN: 119.843.4, T:27.12.1939.; *BCA*, FK: 30.10, YN:119.837.17, T:5.1.1931.; *BCA*, FK: 30.10.0, YN: 119,837,16, T:16.12.1930.; ¹ *BCA*, FK: 30.18.1.2, YN: 47.51.2, T:14.7.1934.; *BCA*, FK: 30.18.1.2, YN:77.63.3, T:12.7.1937.; *BCA*, FK: 30.18.1.2, YN: 17.10.8, T: 11.2.1931.; *BCA*, FK: 30.18.1.2, YN: 73.27.10, T: 6.4.1937.; *BCA*, FK: 30.18.1.2, YN:81.104.6, T:23.12.1937.; *BCA*, FK: 30.18.1.2, YN: 88.82.2, T: 25.8.1939.; *BCA*, FK: 30.18.1.2, YN: 31.61.8, T:13.9.1932.

Resmî Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 3, Cilt: 23, s. 67.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 3, Cilt: 23, s.26.

Telif ve Tetkik Eserler

Akçura, Y. (1987). *Üç Tarz-ı Siyaset*. (2. Baskı), Ankara: TTK Basımevi.

Akdağ, M. (1959). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*. Ankara: ADTCF Yayınları.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1999.

Armaoğlu, F. (2005). *20.Yüzyıl Siyasî Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınları.

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal (1989). *Nutuk-Söylev*. Ankara: TTK Yayınları.

Aziz, M. A. (2013). *Irak Kürtleri*. (Çev.: Z. Kılıç), Ankara: Kitap Yayınları.

Balcı, R. (2010). *Osmanlı'nın Doğu Siyaseti*. İstanbul: Hazine Yayınları.

- Başar, E. (1963). "Tarih Toprak Reformunu Haklı ve Mümkün Kılıyor", *Sosyal Adalet*, (2): 1-12.
- Bayar, C. (2006). *Şark Raporu*. (Sadeleştirme: N. Bayramoğlu), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Baydur, M. (1997). "Sivil Territorial Ulus-Devlet Modeli Bağlamında Ayrılıkçı ve Çizgi Dışı Hareketler Örneği Olarak Şeyh Sait Olayı" *Türk Yurdu*, 17(122): 87-102.
- Beşikçi, İ. (1992). *Doğu Anadolu'nun Düzeni Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller I*. Ankara: Yurt Kitap Yayınları.
- Beşikçi, İ. (1997). *Bilim yöntemi Türkiye'deki Uygulama Kürtlerin Mecburi İskânı*. İstanbul: Komal Yayınları.
- Bruninessen, M. v. (1993). *Kürdistan Üzerine Yazılar*. (Çev.: N. Kırac vd.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dedeoğlu, B. (2006). "Terörizm ve Terörizmle Mücadelenin Paradoksal Olguları". *Avrasya Dosyası*, 12(3): 5-20.
- Dinler, Z. (2001). *Bölgesel İktisat*. (5. Baskı), Bursa: Ekin Kitabevi.
- Doğanay, F. (1995). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Toplumsal Yapısında Dönüşme Süreci (Sosyal ve Antropolojik yaklaşım)*. Ankara: DPT Yayınları.
- Ekizer, Süleyman, "Terörle Mücadelede Bilimsel Yaklaşımlar", *I. Milletlerarası Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu Bildiriler (27-28-29 Mart 2000 Elazığ)*.
- Elphinston, W. G. (1946). "Kurdish Question", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs)*, 22(1): 86-98.
- Eröz, M. (1992). "Kürt Adı Üzerine". *Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Boğaziçi, s. 73-85.
- Erkal, M. (1972). *Bölgeler Arası Dengesizlik ve Doğu Kalkınması*. İstanbul: Şamil Yayınları.
- Evans, L. (2004). *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)*. (2. Baskı). İstanbul: Örgün Yayınları.
- Göktaş, H. (1991). *Kürtler İsyan-Tenkil*. (3. Baskı), İstanbul: Alan Yayınları.
- Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939.

- Halaçoğlu, Y. (1996). "Osmanlı Belgelerine göre Türk-Etrak Kürt-Ekrad Kelimeleri üzerine Bir Değerlendirme". *Belleten*, 60(227): 127-141.
- Halford, J. M. (1996). "The Geographical Pivot of History", *Democratic Ideals and Reality*. Washington, DC: National Defence University Press, s. 175-194.
- Hallı, R. (1972). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*. Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, Ankara 1972.
- Hanioğlu, Ş. (1981). *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Jaeshke, G. (1991). *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*. (Çev.: Cemal Köprülü), Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları.
- Jwaideh, W. (1999). *Kürt Miliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*. (Çev.: İ. Çekem-A. Duman), Ankara: İletişim Yayınları.
- Kop (Sevengil), K. K. (1982). *Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusu*. (Yay. Haz.: H. K. Türközü). 2. Baskı, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları..
- Kalafat, Y. (1992). *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*. Ankara: Boğaziçi Yayınları.
- Karabekir, K. (1995). *Kürt Meselesi*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Kardaş, A. (2016). "Cumhuriyet Dönemi'nde Sason İsyanları ve Alınan Tedbirler". *The Journal of Academic Social Science Studies*, (43): 49-70.
- Koca, H. (1998). *Yakın Tarihimizden Günümüze Hükümetlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikaları*. Konya.
- Kodaman, B. (1987). *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Kodaman, B. (1983). *Şark Meselesi Işığında Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*. İstanbul: Orkun Yayınevi.
- Kurat, Y. T. (1986). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Minorsky, V. (1967). "Kürtler". *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, ss.1089-1114.
- Ozankaya, Ö. (1969). "Doğu Anadolu Sorunu". *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3(24): 67-75.
- Öcal, E. E. (2010). *Kazım Karabekir'in Eserlerinde Doğu Sorunu*. İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayınları.

- Ögel, B. vd (1989). *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Öke, M. K. (1995). *Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)*. İstanbul: İz Yayınları.
- Özoğlu, H. (2009). *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*. (Çev. N. Özok-Gündoğan, A. Z. Gündoğan), 2. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Öztürk, S. (2008). *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*. 5. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.
- Pehlivanlı, H. (1996). "Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Meseleleri: Örnek Raporlar Işığında Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara, s.565-577.
- Sandıklı, A. (2011). *Jeopolitik ve Türkiye Riskler ve Fırsatlar*. Rapor No: 27, İstanbul: Bilgesam.
- Savaş, T. (2000). "Terörizm: Psikolojisi ve Hedefleri", *Terörizm İncelemeleri*. (Ed: Ü. Özdağ, O. M. Öztürk), Ankara: ASAM Yayınları.
- Saydam, A. (1999). *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*. 2. Baskı, Trabzon: Derya Kitabevi.
- Süslü, A. (1993). Rum-Ermeni-Hoybun İşbirliği ve Anadolu'daki Toplu Mezarlar", *Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Gazi Mağusa, 28 Ekim – 2Kasım 1991, ss. 159-165.
- Şimşir, B. (2009). *Kürtçülük II (1924-1999)*. 2. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi: Ankara.
- Jenkins, B. M. (1975). "International Terrorism: A New mode of conflict", *International Terrorism and World Security*, ss. 1-21.
- Therniton, T. P. (1964). "Terror as a Weapon of Political Agitation". *Internal war: problems and approaches*. (Ed: H. Eckstein) New York: Free Press, 71-99.
- Türkdoğan, O. (2008). *Türk Toplumunda Zazalar ve Kürtler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Türkmen, İ. (2010). "Doğu Anadolu'ya Bayındırlık Hizmetleri Kapsamında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar", *AÜ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (45): 117-156.
- Türkmen, İ. (2013). *Doğu Kalkınması 1923-1946 Doğu illerini Kalkındırmaya Yönelik Kamu Harcamaları ve Yatırımlar*. Konya: Kömen Yayınları.

- Yalçın, E. S. (2000). *Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Yalçın, E. S. (2009). *Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1960-1980)*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Yeğen, M. (1999). *Devlet Söylemiyle Kürt Sorunu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeğen, M. (2012). *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958*. Ankara: Dipnot Yayınları.